

ივერია

ზაალ კიკვიძე

ენა,
გენდერი
და
ნაციონალიზმი

შოთა რუსთაველის ეროვნული
სამეცნიერო ფონდი
Shota Rustaveli National Science Foundation

ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და
ეთნოლოგიის ინსტიტუტი
**Ivane Javakhishvili Institute of History and
Ethnology**

გამომცემლობა „ანიკნაშვილი“
თბილისი 2010

ZAAL KIKVIDZE

**LANGUAGE,
GENDER
and
NATIONALISM**

ზაალ კიკვიძე

ენა,
გენდერი
და
ნაციონალიზმი

სამეცნიერო პროექტი „ბეჭდური მედია და ქართული ნაციონალური იდენტობის წრთობის პროცესი: ილიას „ივერია“ (N G – 02 – 08) განხორციელდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით. წინამდებარე პუბლიკაციაში გამოთქმული ნებისმიერი მოსაზრება ეკუთვნის ავტორს და შესაძლოა, არ ასახავდეს ფონდის შეხედულებებს

The project „**Printed Media and the Process of Shaping of the Georgian National Identity: Iliia’s „Iveria“**“ has been made possible by financial support from the Shota Rustaveli National Science Foundation (Grant N G – 02 – 08). All ideas expressed herewith are those of the author, and may not represent the opinion of the Foundation itself.

www.rustaveli.org.ge

უფასო გამოცემა

© ზ. ჯიჯვიძე, 2010

გამომცემლობა „**უნივერსალი**“, 2010

თბილისი, 0179, ი. ჭავჭავაძის გამზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-17-285-4

შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის – „ბეჭდური მედია და ქართული ნაციონალური იდენტობის წრთობის პროცესი: ილიას „ივერია“ (N G – 02 – 08) – ფარგლებში მომზადდა და გამოიცა მონოგრაფიები:

თინათინ ბოლქვაძე

ქართული ნაციონალური იდენტობის წრთობა: ილიას „ივერია“, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2010

მარიამ ჩხარტიშვილი, ქეთევან მანია

ქართველთა ნაციონალური კონსოლიდაციის პროცესის ასახვა ბეჭდურ მედიაში: „ივერია“ და მისი მკითხველი საქართველო, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2010

ზაალ კიკვიძე

ენა, გენდერი და ნაციონალიზმი“, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2010.

The following monographs were prepared and published within the framework of the research project **“Printed Media and the Process of Shaping of Georgian National Identity: Iliia’s ‘Iveria’”** (NG -- 02 -- 08) financed by the Rustaveli National Science Foundation:

Tinatini Bolkvadze

Georgian National Identity Forging: Iliia’s “Iveria.” Tbilisi: Universal, 2010.

Mariam Chkhartishvili, Ketevan Mania

Coverage of the Process of the National Consolidation of Georgians in Printed Media: ‘Iveria’ and Georgia as its Reader. Tbilisi: Universal, 2010.

Zaal Kikvidze

Language, Gender and Nationalism. Tbilisi: Universal, 2010.

წინამდებარე ნაშრომი შეიქმნა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის „ბეჭდური მედია და ქართული ნაციონალური იდენტობის წრთობის პროცესი: ილიას „ივერია“ განხორციელების კვალად. ავტორი განიხილავს ენობრივი და გენდერული ფაქტორების აქტუალობას ქართული ეროვნული იდენტობის წრთობის პროცესში; ემპირიული მასალა მოძიებულია „ივერიის“ პუბლიკაციების მიხედვით.

ზაალ კიკვიძის „ენა, გენდერი და ნაციონალიზმი“ გამიზნულია ჰუმანიტარული და სოციალური მეცნიერებების საკითხებით დაინტერესებული მკითხველისათვის.

შინაარსი

წინასიტყვა	9
შესავალი.....	11
ენა, გენდერი, საზოგადოება: პრობლემატიკის მიმოხილვა.....	13
ქართული ეროვნული იდენტობის გენდერული მარკერების ძიება “ივერიის” ფურცლებზე	23
გენდერული თანასწორობის საკითხები.....	23
ქალთა განათლების საკითხები	34
“დედათა საქმის” ნაციონალისტური განზომილებები.....	39
ილია ჭავჭავაძის “პატარა საუბარი” და მისი დიდი და ფართო ჰორიზონტები.....	45
ენობრივი მსოფლხედვა და იდეალიზებული კოგნიტიური მოდელები	45
ენა და კატეგორიზაცია	48
დედის აღმნიშნელი სიტყვები და მათი მსოფლხედვითი სპექტრი	53

დასკვნის მაგიერ	67
ლიტერატურა	70
საძიებელი.....	76
Langauge, Gender and Nationalism (რეზიუმე	
ინგლისურ ენაზე	82

წინასიტყვა

2008 წლის დასაწყისში ჩემმა კოლეგამ, პროფესორმა თინათინ ბოლქვაძემ ორი ისტორიკოსი გამაცნო; ესენი გახლდნენ მარიამ ჩხარტიშვილი და ლელა პატარიძე. როგორც აღმოჩნდა, მათი სახით არა მხოლოდ ორი ღირსეული პიროვნება და ძლიერი პროფესიონალი, არამედ თანამოაზრეებიც მეპოვნა. ამას ის მოჰყვა, რომ სწორედ ჩვენი ოთხეულის ძალისხმევით დაიწერა პროექტი „ბექდური მედია და ქართული ნაციონალური იდენტობის წრთობის პროცესი: ილიას „ივერია““. სწორედ იმ წელს შოთა რუსთაველის ფონდმა გამოაცხადა თემატური საგრანტო კონკურსი „ილია და გლობალიზაცია“. ჩვენც გადაწყვიტეთ, ბედი გვეცადა. იმავე წლის შემოდგომაზე რუსთაველის ფონდიდან თითოეული ჩვენგანისათვის სასიამოვნო ამბავი შევიტყვეთ: ჩვენს პროექტს არათუ მოუპოვებია გრანტი, არამედ პირველ ადგილზე გავსულვართ გამარჯვებულ პროექტებს შორის. პროექტზე მუშაობის ადრეულ ეტაპზე თითოეული ჩვენგანისათვის თავზარდამცემი რამ მოხდა: უკურნებელი სენის გამო ხელიდან გამოგვეცალა ლელა პატარიძე. ვერ დავმაღავ, რომ ამ ამბავმა გარკვეული დალი დაასვა თითოეული ჩვენგანის მუშაობას.

პროექტზე მუშაობის პროცესი შრომატევადი, ძნელი და ამავე დროს სასიამოვნოც იყო, რადგანაც არცთუ იშვიათად წაგწყდომივარ ისეთ უაღრესად საინტერესო და საგულისხმო ინფორმაციას, რომელიც, უნდა გამოვტყდდე, სასიამოვნო მოულოდნელობასაც კი წარმოადგენდა.

მაღლიერების სიტყვებით უნდა მივმართო შოთა რუსთაველის რუსთაველის ეროვნულ სამეცნიერო ფონდსა და ფონდის მიერ მოწვეულ იმ ორ ანონიმურ ექსპერტს, რომლებმაც გადაწყვიტეს ჩვენი პროექტის ბედი.

„ივერიის“ ნომრებზე მუშაობის დროს ძირითადად ვსარგებლობდი ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუ-

ზეუმის ბიბლიოთეკის რესურსებით და მუზეუმის ხელმძღვანელობისა (დირექტორი პროფ. ომარ ლანჩავა) და თანამშრომლების პროფესიონალიზმით, სტუმართმოყვარეობითა და გულისხმიერებით, რისთვისაც თითოეულ მათგანს გამორჩეულ მაღლობას მოვასხენებ.

პროექტის მიმდინარეობის ბოლო ეტაპზე სერიოზული პრობლემების წინაშე დავდექი მხდველობის მკვეთრი გაუარესების გამო. ამ პერიოდში ჩემი ოჯახის წევრები სამეცნიერო ასისტენტების როლს ასრულებდნენ, რისთვისაც დიდი მაღლობა მათ.

დაბოლოს, წინასიტყვის ტექსტი ყველაზე ბოლოს დაწერე და მე თვითონ ავკრიბე კომპიუტერზე. ეს შეუძლებელი იქნებოდა, რომ არა პროფესორ მერაბ დვალისა და მისი კლინიკის თანამშრომელთა უდიდესი პროფესიონალიზმი და გულისხმიერება, რისთვისაც მე და ყველა ჩემი ახლობელი საუკუნოდ მათ მოვალედ და მეხოტბედ ვთვლით თავს.

შესავალი

ერთია იმის აღიარება, რომ უდიდესია ილია ჭავჭავაძისა და მისი „ივერიის“ როლი ქართულის ნაციონალური იდენტობის წრთობის პროცესში, ხოლო მეორეა იმის დანახვა და წარმოჩენა, თუ როგორ მიმდინარეობდა ეს პროცესი, რა კერძო და უნივერსალური თავისებურებები ახლდა მას. ქართველ მეცნიერთა ჯგუფის მიერ ინიცირებული და შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით განხორციელებული პროექტი „ბეჭდური მედია და ქართული ნაციონალური იდენტობის წრთობის პროცესი: ილიას „ივერია““ სულაც არ გახლდათ მისი ავტორების მიერ საკუთარი თავისათვის გამზადებული იოლი ამოცანების ერთობლიობა. ჩვენ სერიოზული განზრახვები გვქონდა. თავის ქებას რომ ავცდეთ, მაგრამ ამასობაში სიმართლევც ვთქვათ, ყურადღებას გავამახვილებთ იმ ფაქტზე, რომ ჩვენ, პროექტის ავტორები, არ ვაპირებდით მუშაობას ერთგვარ „თეორიულ ვაკუუმში“, როგორც ეს ზოგჯერ ხდება ამგვარი საკითხების განხილვისას. ამ მხრივ ჩვენთვის ძალიან ნაყოფიერი გამოდგა ბრიტანელი მეცნიერის ე. დ. სმითის ნაშრომები ნაციონალიზმის არსის, მისი ბირთვული დოქტრინებისა და მრავალრიცხოვანი და მრავალგვარი ასპექტის შესახებ. ეს გახლდათ ის ფაქტორი, რომელიც განაპირობებდა იმას, რომ ჩვენი კვლევის შედეგები არა სადღეგრძელოს ჟანრში, არამედ სამეცნიერო დისკურსისათვის დამახასიათებელი სახით წარსდგებოდა მკითხველის სამსჯავროზე.

ნაციონალური იდენტობის წრთობა მრავალმხრივი, მრავალასპექტიანი და მრავალგანზომილებიანი პროცესია. წინამდებარე ნაშრომში წარმოვადგენთ და განვიხილავთ ენობრივ-გენდერულ ასპექტებს, მათს პოვნირებას, რაობას, რომელობასა და თავისებურებებს ქართული ნაციონალური იდენტობის წრთობის პროცესში. ამ ასპექტების გა-

მოვლენა და მათზე დაკვირვება იმდენად იყო შესაძლებელი, რამდენად ამას იძლეოდა „ივერიის“ ფურცლებზე გამოქვეყნებული პუბლიკაციების თემატიკა. აღსანიშნავია, რომ წინამდებარე ნაშრომის სტრუქტურაც სწორედ ჩვენთვის საინტერესო პუბლიკაციების შინაარსმა და ეპისტემურმა ჰორიზონტებმა განაპირობეს.

ნაშრომი არ გახლავთ წარმოდგენილი სრულყოფილებისა და ამომწურავობის პრეტენზიით.

ენა, გენდერი, საზოგადოება: პრობლემატიკის მიმოხილვა

მდედრისა და მამრის, ინისა და იანის, ქალღურობისა და მამაკაცურობის საზოგადოებრივი დაპირისპირება ისევე ძველია, როგორც ჩვენი სამყარო. ამ ურთიერთობის ცალკეული ასპექტების ამსახველი უხვი თვალსაჩინო მასალა პოვნისა ისტორიულ წყაროებში, კანონიკურ ძეგლებში, მხატვრულ ლიტერატურაში, ეთნოგრაფიულ და ფოლკლორულ მონაცემებში. ღირსსაცნობია, რომ ენაც, როგორც კულტურის უმნიშვნელოვანესი შემადგენელი ნაწილი, თავისთავად მრავალ თვალსაჩინოებას გვანდის ამ მხრივ. რა თქმა უნდა, აქ აქცენტი არ კეთდება ოპოზიციებზე გრამატიკული სქესის მიხედვით, თუმცა, როგორც ცნობილია, ეს კატეგორიაც „პალეონტოლოგიურად“ მიიჩნევა და ვარაუდობენ, რომ მისი ძირები უძველესი მითოლოგიური აზროვნების თავისებურებებს უნდა წვდებოდეს. როგორც წესი, როდესაც სქესზე საუბრობენ, ტრადიციულად იგულისხმება ორი ტიპის სქესი: ბიოლოგიური და გრამატიკული (ბუნებრივია, რომ ენასთან მიმართებაში განსაკუთრებით ეს უკანასკნელი მოიაზრება: 1772 წელს დანერილ ნარკვევში „ენის სათავეების შესახებ“ იოჰან გოტფრიდ ჰერდერს დაჰყავს გრამატიკული სქესი პირველყოფილ ანიმისტურ მსოფლხედვამდე. ავტორის აზრით, როდესაც პირველი ადამიანები ცდილობდნენ, გარკვეულიყვნენ სამყაროსა და თავიანთი ყოფის არსში, მათ მოახდინეს ცხოველებისა და მცენარეების, მიწის, ქვებისა და წყლის, თავიანთ ირგვლივ არსებულ ბუნებრივ და ზებუნებრივ ძალთა პერსონიფიკაცია ქალებად და მამაკაცებად, კეთილისა და ბოროტის მქნელ ღმერთებად და ქალღმერთებად. მაგრამ სამართლიანობის გულისათვის ხაზი უნდა გაუსვავთ იმასაც, რომ არსებობს ე. წ. სოციალური სქესი ანუ

გენდერი. თუ ბიოლოგიური სქესი განასხვავებს 'მდედრობითსა' და 'მამრობითს', სოციალური სქესი ანუ გენდერი განასხვავებს 'ქალურობასა' და 'მამაკაცურობას', ე.ი. გენდერული იდენტიფიკაცია შეიძლება მოხდეს კულტურის, დროისა და სივრცის ფაქტორების გათვალისწინებით. რასაკვირველია, გენეტიკური (resp. ბუნებრივი) განსხვავებები ძირეულია, მაგრამ არა ერთადერთი. ამის დასადასტურებლად გამოდგება ერთი ძველებური ხუმრობა იმის შესახებ, თუ როგორ უთვალთვალებდა ჩუმად ორი ბავშვი ნუდისტების პლაჟს ლობიდან. ბიჭი კითხულობს: „ვინ არის ეს ხალხი? ქალები არიან თუ კაცები?“ „ვერ გეტყვი,“ პასუხობს გოგონა, „ტანთ არაფერი აცვიათ!“

საერთოდ, უნდა ვაღიაროთ, რომ გენდერი, როგორც სოციო-კულტურული ფენომენი, ბუნებრივი სქესის საზოგადოებრივი პროექციების ნაყოფის შთაბეჭდილებას ტოვებს. დაინტერესებულ სპეციალისტებს სხვადასხვა დროს ცდა არ დაუკლიათ იმისათვის, რომ ქალურობისა და მამაკაცურობის თავისებურებანი მდედრობითისა და მამრობითის ბუნებრივი ნიშან-თვისებებიდან გამოეყვანათ. არსებობს სპეციალური ნაშრომები, რომლებშიც წარმოდგენილია მსჯელობა ქრომოსომული, მეტაბოლიკური, ჰორმონალური თუ ნევროლოგიური ფაქტორების, როგორც გენდერულ განსხვავებათა გამომწვევი პირობების, შესახებ. ქალთა და მამაკაცთა ენობრივ პორტრეტებში განსხვავებული შტრიხების მაგალითების განხილვისას ჩვენ აღვნიშნეთ და აქვე გავიმეორებთ, რომ ბუნებრივი განმასხვავებელი ნიშანი (ამ შემთხვევაში სქესი) ვერ იქნება ის ფაქტორი, რომელიც შეძლებდა წარმოდგენილ ენობრივ ცვლადთა გაჩენას. ეს ხდება მხოლოდ იმ პირობებში, როდესაც ბუნებრივი ნიშანი სოციალურ რელევანტურობას იძენს. ფიზიოლოგიური მახასიათებლებით გამომწვეული სქესობრივი განსხვავებები, რომლებიც მეტყველებასთანაა დაკავშირებული, რა თქმა უნდა, არსებობს: მაგალითად, მამაკაცის სახმო სიმები უფრო მოდუნებულია და რხევის სიხშირეც, შესაბამისად, უფრო დაბალია ქალისასთან შედარებით. ამითაა გამომწვეული ორი სქესის მკაფიო ვოკალური დიფერენციაცია. მაგრამ ეს მოვლენა სულ სხვა რიგისაა და ზემოთ ნახსენებთან არანაირ კავშირში არ არის. თუ სხვაობა სიგნალიზებულია ენის ამა თუ იმ ასპექტის ერ-

თეულებით (ფონემები, გრამატიკა, ლექსიკა), ან მთელი ენობრივი სისტემით, მიზეზი სოციალურ პირობებში უნდა დაიძებნოს. სწორედ ამიტომ უნდა ვისაუბროთ ასეთ შემთხვევებში არა სქესობრივი, არამედ **გენდერული** განსხვავებების შესახებ. 'გენდერული' კი უკვე აღარ გულისხმობს ბიოლოგიურ ასპექტებს, იგი სქესის სოციო-კულტურულ განზომილებებზე მიგვითითებს. სხვათა შორის, ზემოაღნიშნული იმასაც ადასტურებს, რომ 'გენდერი' არ უნდა მივიჩნიოთ უბრალო ტერმინოლოგიურ იმპორტად (სქესისა და გენდერის ცნებების გამიჯვნის პირველი ცდა მოგვცა ამერიკელმა ფსიქოლოგმა რობერტ სტოლერმა 1968 წელს. იგი კალიფორნიის უნივერსიტეტში ტრასსექსუალებს იკვლევდა, რის საფუძველზეც მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ უფრო ადვილია ბიოლოგიური სქესის შეცვლა ქირურგიულად, ვიდრე სოციალურად ფესვგადგმული გენდერული ვინაობისა.

საკითხის არსში უკეთ ჩასანვდომად მიზანშემონილად მივიჩნევთ აღნიშნულ პრობლემატიკასთან დაკავშირებული, მსოფლიოში არსებული ისტორიული გამოცდილების ერთგვარი ექსკურსის წარმოდგენას.

ქალთა და მამაკაცთა სამეცხველო განსხვავებათა ფიქსაციის ერთ-ერთ უძველეს შემთხვევად შეიძლება ჩაითვალოს ძველი ბაბილონიდან ჩვენამდე მოღწეული ზოგიერთი ლექსიკოგრაფიული ნაშრომი: „ჩვეულებრივი შუმერული „სალიტერატურო“ ენის გარდა (შუმ. e m e - K U, ან კიდევ e m e - g i r x) არსებობდა ასევე განსაკუთრებული „ქალური“ შუმერული ენა — e m e - s a l, რომელიც გამოიყენებოდა, კერძოდ, ქალღმერთთა კულტში. ამის შესაბამისად შეადგინეს სამენოვანი e m e - s a l — e m e - K U — აქადური ლექსიკონი, «d i m m e r = d i n g i r = i l u» (სამივე სიტყვა ნიშნავს 'ღმერთს' ამ სამ ენაზე)“ (დიაკონოვი, 1980, გვ. 23). იქვე, სქოლიოში ავტორი შენიშნავს, რომ ეს „ქალური“ ენა გამოიყენებოდა (წერაში) ქალღმერთებისა და ქალების, ასევე საჭურისთა მეცხველების გადმოსაცემად“ (იქვე, სქ. 13).

გასაკვირი არ არის, თუ ადრეულ პერიოდში შენიშნულ ამგვარ განსხვავებებს ზოგჯერ თავისებურ ახსნა-განმარტებას უძებნიდნენ, რაც დღესდღეობით არა თავისი სამეცნიერო ღირებულების, არამედ იმ დროის საზოგადოებაში

არსებული ლინგვო-გენდერული პოზიციების დაფიქსირების თვალსაზრისითაა მნიშვნელოვანი; მაგალითად, თავის თხზულებაში „ადამიანის ცხოვრების ამაოების შესახებ“ რომის პაპი ინოკენტი III (1160-1216) გარკვეულ არქეტიპულ კავშირს ხედავს, ერთი მხრივ, ადამისა და ევას სახელებს და, მეორე მხრივ, ახალშობილის მიერ წარმოთქმულ ბგერებს შორის. მისი მტკიცებით, ყველა ახალშობილი ვაჟი ამ ქვეყანაზე მოვლენისას ტირის ასე: „ა!“, ხოლო გოგონები — „ე!“, რაც ადამისა და ევას სახელების სიმბოლური ექოა; ამასთანავე, პაპის აზრით, სახელი „ევა“ გაიგება როგორც მწუხარების გამომხატველი შორისდებულები *he* და *ha* (იხ. ჩუჩინ-რუსოვი, 2001, გვ. 62).

ერთ-ერთ პირველ სამეცნიერო ნაშრომად კი, რომელშიც ასახულია ქალთა და მამაკაცთა ენობრივ-გენდერული დაპირისპირება, ითვლება 1664 წელს გამოსული „კარაიბულ-ფრანგული ლექსიკონი“ (რომლის ავტორი მისიონერი ბერი გახლდათ), სადაც მოთხრობილია იმის შესახებ, რომ მცირე ანტილის კუნძულების მკვიდრი ქალები იქაური მამაკაცებისაგან განსხვავებულ ენაზე საუბრობენ, რისი მიზეზიც ის ყოფილა, რომ, როდესაც კარაიბებმა დაიპყრეს ეს კუნძულები, მათ ამოხოცეს ყველა იქაური მამაკაცი, ხოლო ქალებზე კი დაქორწინდნენ (იესპერსენი, 1922, გვ. 237).

მიუხედავად ამისა, პროფესიონალ ლინგვისტთა მიზანმიმართული ინტერესი სხვადასხვა სქესის წარმომადგენელთა მიერ განსხვავებული სამეტყველო ქცევის მიმართ მხოლოდ მე-20 საუკუნის დასაწყისიდან აღინიშნება. აქ უნდა მოვიხსენიოთ რამდენიმე სკანდინავიელი ენათმეცნიერის ნაშრომები: შვედი გუსტავ სედერშოლდის „ქალების ენა“, რომელიც დაიწერა 1899 წელს, მაგრამ მოგვიანებით გამოქვეყნდა (სედერშოლდი, 1900), დანიელი ლინგვისტის ოტო იესპერსენის სტატია „მამაკაცის ენა და ქალების მეტყველება“ (*Mands Sprog og Kvindens Tale, Gads Danske Magasin*, 1907) (იხ. ბროკი და სხვ., 1995), ცალკე თავი, სახელწოდებით „ქალი“, მისსავე ცნობილ წიგნში „ენა: მისი ბუნება, განვითარება და წარმოშობა“ (იესპერსენი 1922, გვ. 237-254) (ო. იესპერსენმა იგივე თავი (გარკვეული ცვლილებებით) მოგვიანებით შეიტანა დანიურ ენაზე გამოცემულ წიგნში (იესპერსენი, 1941)). ფართო სამეცნიერო საზოგადოებისათვის თითქმის

უცნობია კიდევ ერთი დანიელი ავტორის ლის იაკობსენის ემპირიული მასალით მდიდარი წიგნი (იაკობსენი, 1912). საგანგებო აღნიშვნის ღირსია ედუარდ სეპირის ნაშრომი ამერიკის იანას ტომის ინდიელთა ენაში ქალთა და მამაკაცთა სამეტყველო ფორმების შესახებ (სეპირი, 1929). აქვე უნდა ვახსენოთ რამდენიმე მცირე ზომის, მაგრამ ჯერაც აქტუალური, სტატია სხვა ამერიკელი ენების გენდერლექტური თავისებურებების თაობაზე (ჰაასი, 1944; ფერფი, 1944; ფლენერი, 1946). თუმცა მ. ჰაასის, პ. ფერფისა და რ. ფლენერის ნაშრომებამდე კარგა ხნით ადრე დაიბეჭდა ჰოლანდიელი მეცნიერის იაკობუს ვან გინეკენის ძალიან საინტერესო, მაგრამ სპეციალისტების მიერ დღემდე ვერშემჩნეული, სტატია (გინეკენი, 1934). ღირსსაცნობია, რომ აღნიშნულ პერიოდში გამოქვეყნებული კიდევ რამდენიმე მნიშვნელოვანი პუბლიკაციის დასახელება შეიძლება, თუმცა ზემონახსენები ნაშრომები თვალსაჩინოდ წარმოგვიჩინენ ენისა და სქესის ურთიერთმიმართების კვლევაში ე.წ. გარდამავალი ეტაპის თავისებურებებს.

ამ გარდამავალი ეტაპისათვის დამახასიათებელი იყო ის, რომ ენისა და სქესის ურთიერთობის საკითხები ენათმეცნიერების პერიფერიულ პრობლემად რჩებოდა, ასევე მიღებული იყო, რომ ნორმად მიიჩნეოდა მამაკაცების მეტყველება, ხოლო „ქალური“ ენა კი გადახრად განიხილებოდა. ამასთანავე, მაშინ სპეციალისტები ჯერ კიდევ არ ოპერირებდნენ გენდერის ცნებით და, რაც ძალიან მნიშვნელოვანია, ენით გამოხატულ სქესობრივ განსხვავებებს აღიარებდნენ მხოლოდ ე.წ. პრიმიტიულ საზოგადოებებში. თუმცა, როგორც აღმოჩნდა, იყო ერთგვარი გამონაკლისიც. მხედველობაში გვაქვს გენდერ-ლინგვისტიკურ სპეციალურ ლიტერატურაში ბოლო დრომდე უცნობი ნაშრომი ენის საკითხების შესახებ, რომლის ავტორია გერმანელი ფ. მაუთნერი, და რომელიც პირველად 1913 წელს გამოქვეყნებულა. ა. კირილინა, ავტორი წიგნისა, რომელშიც არის საუბარი ამ ნაშრომის ჩვენთვის საინტერესო დებულებებზე, ამბობს, რომ, მაუთნერის აზრით, ენის შემოქმედებითი გამოყენება მამაკაცების პრეროგატივაა, ხოლო ქალებს მხოლოდ ის შეუძლიათ, რომ აითვისონ მამაკაცების მიერ შექმნილი ენა. „ქალური“ ენის გაჩენას მაუთნერი უკავშირებს ანტიკური თეატრის ისტო-

რიულ ტრადიციებს, სადაც თავდაპირველად მამაკაცები ასრულებდნენ მდებრი პერსონაჟების როლებს. მხოლოდ სცენაზე მანდილოსნების გამოჩენის შემდეგ დრამატურგიის ტექნიკაში მოხდა ისეთი ცვლილებები, რომლებმაც გასაქანი მისცა ენის ქალურ ვარიანტსაც. ისტორიულმა მიდგომამ მიიყვანა ავტორი იმ დასკვნამდე, რომ საზოგადოებამ აღიქვა „ქალური“ ენა მაშინ, როცა ამ ენაზე მოლაპარაკებებს მიეცათ გამოჩენის საშუალება, რაც მოწმობს იმას, რომ სქესთა უთანასწორობა გავლენას ახდენდა ენობრივ სოციალიზაციაზე (კირილინა, 1999, გვ. 34-35).

მაგრამ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სწორედ მე-20 საუკუნის 70-იანი წლებიდან იწყება ერთგვარი 'გენდერლინგვისტიკური' ბუმი სპეციალურ ლიტერატურაში. ამ ტალღის აგორება დაკავშირებულია ზოგიერთ სამეცნიერო ნაშრომთან, რომლებიც იმ დროს გამოქვეყნდა. მათგან პირველ რიგში უნდა დასახელდეს რ. ლეიკოფის წიგნი „ენა და ქალის ადგილი“ (ლეიკოფი, 1975). ეს ნაშრომი ერთ-ერთი პირველია, რომელშიც საკმაოდ სრულადაა აღწერილი ის, რასაც 'ქალების ენას' უწოდებენ; ეს კი გულისხმობს არა მარტო იმას, თუ როგორ მეტყველებენ ქალები, არამედ იმასაც, რას და როგორ ამბობენ მათ შესახებ. როდესაც ამ უკანასკნელ ასპექტზე იწყებენ ხოლმე მსჯელობას, ხშირად აღნიშნავენ, რომ ენა თავის თავში მამაკაცური მსოფლხედვის მატარებელია, იგი დისკრიმინაციულია ქალების მიმართ, რადგანაც საუკუნეების განმავლობაში სწორედ მამაკაცები ლიდერობდნენ ადამიანის ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში, ისინი წერდნენ გრამატიკებს, ადგენდნენ ლექსიკონებს და ა.შ. ლეიკოფი იმასაც ამბობდა, რომ „ქალები ორი მხრით განიცდიან ენობრივ დისკრიმინაციას: როგორ ასწავლიან მათ ენის გამოყენებას და როგორ მოიხსენიებიან ისინი საერთოდ ენაში“ (ლეიკოფი, 1975, გვ. 4). უფრო მეტიც, აცხადებენ, რომ ქალები ენაში უხილავი არიან, ხოლო, როცა ზოგჯერ ისინი ჩანან, მაშინ ეს ხდება მათთვის არცთუ მთლად სახარბიელო სახით. სოციოლინგვისტიკაში გენდერული მიმართულების ბევრი წარმომადგენელი განიხილავს ქალებს, როგორც გამორჩეულ სოციალურ ჯგუფს, თანაც, როგორც ტრადიციულად ჩაგრულსა და მარგინალურს. ამგვარ დებულებებზე დაყრდნობით, ფემინისტური განხრის მომხრეები (და არა მარტო

ისინი) უკვე კარგა ხანია ცდილობენ, დაამტკიცონ, რომ სამყარო აგებულია მამაკაცური, პატრიარქალური კანონების მიხედვით და მამაკაცების სასარგებლოდ. ენის დონეზე ამ უთანასწორობის გამოვლინებას სექსიზმი ეწოდება. ამ სექსიზმის გამოხატულებად ითვლება ქალებისათვის ერთგვარი ექსკლუზიური, ნეგატიური სივრცის პოვნა ენაში. თუკი მე-20 საუკუნის დასაწყისში სპეციალისტები უფრო პრიმიტიულ საზოგადოებებში ეძიებდნენ ასეთ მაგალითებს, საუკუნის მეორე ნახევარში ყურადღება გადაიტანეს ინგლისურ ენაზე, ხოლო შემდეგ დასავლეთის განვითარებული ქვეყნების სხვა ინდოევროპულ ენებზეც (იხ. მაგ., იაგელო, 1979; მესეგერი, 1977; პუში, 1984; რიენი, 1976; სუარდიასი, 2002; ჰოლმბერგი და ნორდენსტამი, 1995 და მრავალი სხვა).

მაგრამ თავიდან სწორედ ინგლისური ენა გახდა ამ კონფლიქტის ასპარეზი: „...ინგლისურად მოლაპარაკე ადამიანთა კულტურაში მამაკაცები უფრო მაღალი თვალსაზრისით განიხილებიან, ვიდრე ქალები. მამრი ასოცირდება უნივერსალურთან, საზოგადოსთან, ყოვლისმომცველთან; მდედრი უფრო ხშირად გამოირიცხულია ან კიდევ რაიმე კერძო შემთხვევას წარმოადგენს. მამრებთან დაკავშირებულ სიტყვებს ხშირად აქვთ დადებითი კონოტაციები; ისინი გადმოგვცემენ ძალაუფლების, პრესტიჟისა და წინამძღოლობის ცნებებს. ამის საპირისპიროდ, მდედრობითი სიტყვები უფრო ხშირად უარყოფითია, გადმოგვცემენ სისუსტეს, ქვემდგომობას, უმნიფრობას, უმნიშვნელოს გაგებას. ქალების აღმნიშვნელი სიტყვები უფრო ვიწრო შინაარსისაა, ვიდრე მამაკაცებისა“ (თორნი და ჰენლი, 1975, გვ. 15). რატომ მაინცდამაინც ინგლისური გახდა ასეთი ბრალდებების სამიზნე? ამის მიზეზად ორი ფაქტორი შეიძლება დასახელდეს: ა) ადრეული ამერიკული და ბრიტანული ფემინისტური მოძრაობა, რომელსაც ცნობილ გარემოებათა გამო ეროვნული, პოლიტიკური და სოციო-კულტურული ფესვები ჰქონდა; ბ) სქესის გამომხატველი გრამატიკული და ლექსიკური საშუალებების სისტემა თანამედროვე ინგლისურში...

სწორედ ამ ფაქტორებზე დაყრდნობით შეიძლება გავარჩიოთ სამი მოდელი ენისა და გენდერის ურთიერთობაში მე-20 საუკუნის 70-იანი წლებიდან დღემდე. პირველი მათგანი არის **დეფიციტის** მოდელი, რომლის ფარგლებში ქალები

არახელსაყრელი პოზიციის მქონე მოლაპარაკებებად ჩანან; ამის კარგი მაგალითია რ. ლეიკოფის (1975) ზემოხსენებული ნიგნი. მეორე არის **დომინანტობის** მოდელი, რაც იმას გულისხმობს, რომ ქალები უუფლებო მდგომარეობაში არიან მამაკაცებთან ვერბალური ურთიერთობისას (ციმერმანი და უესტი, 1975). დაბოლოს, მესამე არის **კულტურული სხვაობის** მოდელი, რომლის მიხედვითაც ქალები და მამაკაცები ორი სხვადასხვა კულტურის წარმომადგენლებად განიხილებიან (მალცი და ბორკერი, 1982; თანენი, 1991). ჩვენი აზრით, ეს მოდელები არ გამოორიცხავს ერთმანეთს: განსხვავება რომ არის და თანაც არა მარტო ფიზიოლოგიის დონეზე, ეს თავისთავადაც ცხადია; სოციო-კულტურული სხვაობები კი შესაძლოა პოვნიერი იქნეს არა მარტო თანაბარ, არამედ ერთმანეთთან იერარქიულ მდგომარეობაში მყოფ ჯგუფებს შორის; სწორედ აქ უნდა ვიგულისხმოთ ერთ-ერთის დომინანტობა. რაც შეეხება მესამე მოდელს, არადომინანტური ჯგუფის პოზიცია სწორედ გარკვეული დეფიციტის შედეგადაც შეიძლება მივიჩნიოთ. ეს ბუნებრივიც იქნება. საგულისხმოა, რომ ამ მოდელის მომხრე ყველა სპეციალისტი თავისი მოსაზრების დასაბუთების პოვნას ენაში და სქესთა შორის ვერბალური ურთიერთობების პერიპეტივებში ცდილობს.

ღირსსააცნობია, რომ გენდერლინგვისტური თვალსაზრისით მსგავსებებისა თუ განსხვავებების გამოვლენა ქართულსა და დასავლეთ ევროპის ინდოევროპულ ენებს შორის ჯერ კიდევ ძალზე დიდ შრომას მოითხოვს. ეს, ალბათ, უახლოესი მომავლის საქმეა. სწორედ ამ მიმართულებით ჩასატარებელი კვლევის ობიექტურად წარმართვის მიზნით კი გასათვალისწინებელია ის ფაქტი, რომ უცხოურ სპეციალურ ლიტერატურაში დაფიქსირდა დასავლური კულტურებისა და მათი ენების ანალიზის შედეგად მიღებული დებულებების უნივერსალიზაციის ტენდენცია. სამწუხაროდ, ბოლო დრომდე ვერ ამჩნევდნენ ამ ტენდენციის მავნე გავლენას მეცნიერულ გამოკვლევათა შედეგების ობიექტურობაზე. დასავლური ფასეულობების 'პროკრუსტეს სარეცელმა' ვერ გაუძლო იმ ფაქტს, რომ გენდერული განსხვავებები, რომლებიც ყველა საზოგადოებაშია პოვნიერი და გარკვეული სახით ვლინდება ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაში, ნაირგვარია კულტურიდან კულტურაში. ეს განსაკუთრებით თვალსაჩინო ხდება,

როდესაც გენდერული სხვაობების ენობრივ გამოხატულებაზეა საუბარი.

საერთოდ, გენდერის, როგორც სქესის სოციოკულტურული ასპექტის, ცნებას თავისთავად უნდა გამოერიცხა ამგვარი უნივერსალიზაცია. გენდეროლოგიამ წარმოაჩინა, რომ ადამიანის, როგორც საზოგადოებრივი არსების, ჩამოყალიბებაში გადამწყვეტ როლს თამაშობს არა ბიოლოგიური სქესი, არამედ კულტურული ფასეულობანი. გარემოსა და აქტუალური სოციალური სიტუაციის გათვალისწინებით კულტურა გამოარჩევს ადამიანის თავისებურებებათა ერთწყებას და ჩაახშობს მეორეს, რომლებიც არ ესადაგება მის არსებობას. ამიტომაც, რომ ქალი ხდება ქალური (ფემინინური) და მამაკაცი — მამაკაცური (მასკულინური), რაც ხორციელდება მოცემულ კულტურაში მისი სქესის წარმომადგენლისათვის მისაღები ქცევის სტანდარტების ათვისების შედეგად. ენა ერის კულტურულ (სულიერ) ფასეულობათა გამომხატველი, შემნახველი, კვლავ წარმომშობი და ამმოდრავებელია. აშკარაა, რომ ენის ფაქტორი გადამწყვეტია გენდერულ განსხვავებათა წარმოჩენის და მათთვის სათანადო კვალიფიკაციის მიცემის საქმეში. ამ ფაქტის გათვალისწინება იმაშიც მოგვეხმარება, რომ სწორი პასუხი გავცეთ შემდეგ კითხვას: რატომ არ განვითარდა გენდეროლოგიური კვლევა ჩვენში სწრაფად? გავიხსენოთ, რამ შეუწყო ხელი მის განვითარებას დასავლეთში: საზოგადოებრივ-პოლიტიკურმა და ენობრივმა ფაქტორებმა. ფემინიზმის აყვავებისათვის ჩვენში სათანადო ნიადაგი არ იყო და არც უჩენია მას თავი. რაც შეეხება ენობრივ მახასიათებლებს, ქართული მსოფლიოს იმ ენათა რიცხვს ეკუთვნის, რომლის მრავალი თავისებურება მხარს არ უჭერს დასავლურ გენდერლინგვისტიკაში მიღებულ ბევრ სტერეოტიპულ დებულებას. თუმცა ეს თავისებურებანი ჯერ კიდევ ელის შესაფერის აღწერასა და შესწავლას.

საქართველოში ენისა და გენდერის საკითხების კვლევის თვალსაზრისით ჯერ მხოლოდ პირველი ნაბიჯებია გადადგმული; რამდენიმე წლის წინათ ჩვენში ამ მხრივ ისეთივე მდგომარეობა იყო, როგორის შესახებაც თავის დროზე ერთი ბრიტანელი მეცნიერი წერდა: „როდესაც დავინყე ფემინის-

ტურ ლინგვისტიკაში მუშაობა, ბრიტანეთში, ყოველ შემთხვევაში, არ არსებობდა მასზე უფრო ბუნდოვანი და ნაკლებად სანდო სფერო... ერთ-ერთი ინტერვიუს დროს კორესპონდენტმა ასეთი შენიშვნა გააკეთა ჩემს წიგნზე „ფემინიზმი და საენათმეცნიერო თეორია“: 'კი, მაგრამ ეს იგივე არ არის, რომ დაწერო წიგნი ლინგვისტიკისა და ორგანული მეზღვეობის შესახებ?'“ (კამერონი, 1995, გვ. 31).

საქართველოში უკვე არსებულ და გამოქვეყნებულ მასალებს აუცილებლად უნდა გაუკეთდეს სათანადო გენდეროლოგიური ექსპერტიზა, რამაც გამორჩეულად მნიშვნელოვანი კანონზომიერებები უნდა წარმოაჩინოს დასკვნების გამოტანისას.

ქართული ეროვნული იდენტობის გენდერული მარკერების ძიება „ივერიის“ ფურცლებზე

სპეციალურ ლიტერატურაში აღიარებულია, რომ გენდერი ამავე დროს ისტორიული კატეგორიაცაა, რაშიც ის იგულისხმება, რომ ერთ ისტორიულ პერიოდში რელევანტური გენდერული სტერეოტიპი ასეთად შესაძლოა ვერ გამოდგეს მეორისათვის. აღნიშნული დებულების გათვალისწინება აუცილებლად მიგვაჩნია ჩვენს შემთხვევაში, როდესაც მე-19 საუკუნეში ამ მხრივ არსებულ ვითარებას ვაანალიზებთ. ჩვენი მიზანია, დავძებნოთ, დავაფიქსიროთ, გამოვავლინოთ და გავაანალიზოთ ყველა ის მასალა, რომლებიც გენდერულ პრობლემატიკას შეიცავს „ივერიაში“ სხვადასხვა დროს დაბეჭდილ პუბლიკაციებში.

მიუხედავად იმისა, რომ „ივერიის“ საპროგრამო წერილებში ხშირადაა გაცხადებული, რომ „რედაქცია ყოველს ლონის-ძიებით ეცდება, რომ არავითარი საინტერესო მოვლენა ჩვენს ცხოვრებაში უყურადღებოდ არ დატოვოს“, მაინც უნდა ვაღიაროთ, რომ მის ნომრებში არცთუ უხვია ე.წ. გენდერული პრობლემებისადმი მიძღვნილი პუბლიკაციები. აღნიშნული არანაირად არ ნიშნავს იმას, რომ ზოგიერთი პერიოდის ნომრებში საერთოდ არ გვხვდება ქალთა პოლიტიკური, სოციალური, ქონებრივი, საგანმანათლებლო და სხვა უფლებებისადმი მიძღვნილი მასალები. ასეთები, რა თქმა უნდა, არის.

გენდერული თანასწორობის საკითხები

გენდერული მარკერების ძიებისას ისეთ პუბლიკაციებსაც აქვთ მნიშვნელობა, რომლებიც უშუალოდ არ ეხება სა-

ქართველოს ამბებს, რადგანაც თემატურად ისინი მაინც ღირებული გახლდათ ჩვენი საზოგადოებისათვის. ამას რედაქციის არჩევანიც ადასტურებს. ასეთ პუბლიკაციად შეიძლება განვიხილოთ სტატია „ქალების არჩევანის უფლება და ინგლისის პარლამენტი“ (16, 1877). ხსენებული პუბლიკაციის ავტორი ასეთი შესავლით გვაცნობს არსებულ ვითარებას:

ათმა წელიწადმა გაიარა მას შემდეგ, რაც ქალებმა პირველად არჩევანის უფლება ითხოვეს ინგლისის პარლამენტში. მაშინ ეს თხოვნა დჟონ-სტუარტ-მილმა შეიტანა ლონდონის პალატაში. არზაზედ 1500 კაცს ეწერა ხელი. მას აქეთ ეს საქმე არათუ არ შემწყდარა, არამედ საკვირვლად გაძლიერდა, სიმტკიცე და სიბეჯითე მოემატა, უფრო გავრცელდა და თითქმის მთელს საზოგადოებას მოედო. ეს გარემოება მით უფრო საკვირველია, რომ ამ ათი წლის განმავლობაში ქალებს ყოველ წლივ შეჰქონდათ პარლამენტში ერთი და იგივე თხოვნა და პარლამენტი ყოველწლივ ერთსა და იმავე უარს ეუბნებოდა. აბა ვის არ გაუგრილდებოდა გული და ვინ არ დაჰკარგავდა სასოებას?

განსაკუთრებით საინტერესოა ახალი არზის განხილვის რა პერიპეტიებს აქცევს გაზეთი ყურადღებას:

აი რაში მდგომარეობს ქალების გულისტკივილი ამ შემთხვევაში: 5 თიბათვეს (24 მაისს) ქალების დეპუტაცია მივიდა მინისტრ ნორტკოტთან და თხოვნა წარუდგინა. ეშვორტის ქალმა უთხრა, რომ ბევრგან უმთავრესი ნაწილი მამულ-დედულისა ქალების საკუთრებააო და ადგილობრივთა მოხელეთა ამორჩევისათვის კენჭი აქვსთ მინიჭებულიო, დეპუტატების ამორჩევისათვის კი არა აქვთო უფლება. ეს უსამართლობააო და ამიტომ გთხოვთ პარლამენტში ჩვენ მოგვემხროთო, როდესაც ჩვენი თხოვნა განიხილებაო.

აღნიშნულთან დაკავშირებით სტატიის ავტორი შემდეგ კომენტარს აკეთებს:

ქალებს რომ ეგ სურვილი აუსრულდეს, რა შედეგი ექნება? ქალთათვის არჩევანის უფლების მინიჭება მავნებელია თუ საკეთილო? ამ კითხვის ვრცელი პასუხი მოკლე მიმოხილვაში, რასაკვირველია, შეუძლებელია და ცალკე წერილის ღირსია.

წარმოდგენილი კომენტარის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ცხადი ხდება, რომ იმ დროს არ იყო ცალსახა დამოკიდებულება ამ საკითხისადმი ქართულ საზოგადოებაში. ინგლისის პარლამენტში გამართული დებატებისას გამოთქმული მოსაზრებები კი ძალიან ჰგავს მაშინდელ საქართველოში არსებულ განწყობებს ქალის ადგილის თაობაზე:

ნ თიბათვეს, როდესაც ამ საგანზედ ბაასი გაიმართა, პარლამენტში ახალი არა თქმულა რა. რაც ათის წლის განმავლობაში თქმულა ქალების წინააღმდეგ ყველა ის განიმეორეს ეხლაც. ხელმეორედ დაიწყეს ლაპარაკი, რომ ქალებს რო არჩევანის უფლება მივცეთო, ოჯახობა დაირღვევაო, ქალებს სინაზე დაეკარგებათო, კაცებისაგან რაინდულს პატივისცემას დაჰკარგვენო, საზოგადოებრივი ზნეობა დაეცემაო და სხვ.“ დეპუტატ ჰენბერის უთქვამს, რომ „თუ უქმრო ქალებს მივეცით კენჭიო, მაშინ არა ქალი არ გათხოვდებაო, არჩევანის უფლება გაუთხოვრობის ჯილდო იქმნებაო. . . თუმცა ქალები ჭკუა-გონებით კაცებს არ დაუვარდებიან, მაგრამ მათის მოქმედების ასპარეზი სულ სხვა არის. ამის გარდა სად უნდა შეისწავლონ ქალებმა ის საპოლიტიკო საგნები, რომელთა თაობაზედაც კენჭი ჩამოიტარება ხოლმე. ორში ერთი: ან ხალხში უნდა გამოვიდნენ და საპოლიტიკო ყრილობებში მონაწილეონა მიიღონ, ან არა და ახალი საპოლიტიკო მოძღვრები გამოჩნდებიან, რომელნიც ფეხს შეჰსდგმენ ოჯახობაში რომ ჩვენ ქალებს პოლიტიკა ასწავლონ.

ზემოაღნიშნულის მიხედვით თუ ვომსჯელებთ, გამოდის, რომ საჯარო განათლების არქონა, რისი მიღების უფლებაც მამაკაცებმა არ მისცეს ქალებს, დაბრკოლება ყოფილა ქალებისათვის ხმის უფლების მოსაპოვებლად, მაშინ როცა იგივე არანაირ პრობლემას არ წარმოადგენს შესაბამისი განათლების არმქონე მამაკაცებისათვის. მსგავსი განწყობილებების წარმომჩენი უხვი ფაქტობრივი მასალა გვხვდება პროფესორ ტარასოვის წერილში „პედაგოგიური მოსაზრებანი ქალების განათლების შესახებ“ (9, 1885). სტატიის დასაწყისში ავტორი ამბობს:

ისე ცოტა ხანი გავიდა მას შემდეგ, რაც ქალების განათლებაზედ ბაასი ასტყდა, რომ ჯერ არც კი დამყარებულა ის აზრი, რომ იგი უნდა შეადგენდეს სახელმწიფოს მოვალეობას. იმისთანა განათლებულ ქვეყანაში, როგორც საფრანგეთია, 1802 წ. ჟურნალურა ამტკიცებდა კანონთ-მდებელ კრებაში, რომ ქალების განათლება სრულიადაც არ შეადგენს ჩვენს საქმესაო. კაცის განათლებას თვით უძველეს დროდგან მმართველობა ზრუნავდა და ქალებისას-კი, პოლ შანის სიტყვით, ყოველთვის შემთხვევითი, უმეტოდო და უპრინციპო ყოფილა.

ღირსსაცნობია, რომ ხსენებულ წერილში ტარასოვი მიმოიხილავს ქალთა განათლების მდგომარეობას სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვა დროს და საზოგადოების სხვადასხვა ფენასთან მიმართებაში; რაც გამორჩეულად საინტერესოა, საფრანგეთში არსებული ვითარების დროს იგი ყურადღებას ამახვილებს იმაზე, რასაც თანამედროვე გენდეროლოგიაში 'გენდერული იდენტობის კონსტრუირებას' (doing gender) უწოდებენ:

კაცსა და ქალს შორის ამ ქვეყანაში არათუ არ არის რაიმე ერთობა, არამედ აღზრდა თვით ყმანვილობიდგანვე უშველებელ ხევს სთხრის მათ შორის. მაგალითად, ამობს ზოლა, ავილოთ პატარა ჟორჟეტა და პატარა გუსტავი. ექვს ან შვიდ წლამდის ისინი ერთად თამაშობენ, ერთმანერთს შენობით ელაპარა-

კებიან (იმ პერიოდში საფრანგეთში მაღალი წრის წარმომადგენელი ქალები და მამაკაცები ერთმანეთს საჯაროდ თქვენობით მიმართავდნენ — ზ. კ.) და ხშირად კიდევ ნაუთაქებენ ერთმანერთს და ძმურათ. მაგრამ გახდებიან შვიდის წლისა და მათ განაშორებენ. გუსტავი გიმნაზიაში შედის და თავს იტენს ყველა ცოდნით, რაც მეცნიერობას შეუძენია. შემდეგ გადადის უმაღლესს სასწავლებელში, ირჩევს კარიერას და კაცათ ხდება. მეღ ხვდება ავს და კარგს, ცხოვრების ძნელს მხარეს იგნებს, სცდის სიხარულს და ვაებას, ცნობულობს ხალხს. ჟორჯეტა კი ამ დროს თვის დედის ოთახშია, მას ყველაფერს ასწავლიან, რადგან «კარგად აღზრდილმა» ქალმა ყველაფერი უნდა იცოდეს, ესე იგი, მწერლობის ნაწყვეტებს, არითმეტიკას, ისტორიას, გეოგრაფიას, კატეხიზისს; ფორტეპიანოს უკრავს, ხატავს, ცეკვავს, მაგრამ ცხოვრებისა კი სრულიად არა გაეგება რა; ცხოვრება მას ოთახის ფანჯრიდან უთვალთვლებია, და ისიც მიუხეურავთ თუ ქუჩაში არა ჩვეულებრივი ხმაურობა ამტყდარა.

აქ ავტორი ხელშეასხებად წარმოადგენს იმ განსხვავებას, რაც არსებობს ბიოლოგიურ სქესსა და გენდერს, როგორც სოციო-კულტურულ ფენომენს, შორის. ეს კი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თანამედროვე გენდეროლოგიის მიერ ჩამოყალიბებულ დებულებად ითვლება, ვგულისხმობთ 'გენდერული იდენტობის კონსტრუირებას' (doing gender).

გენდერული ასპექტების თვალსაზრისით საანალიზო წერილში მრავლად გვხვდება საინტერესო მასალა, თუმცა ამ შემთხვევაში ყურადღებას გავამახვილებთ ავტორის კიდევ ერთ პასაჟზე, რომლის შინაარსიცა და პათოსიც საოცარი სიზუსტით მეორდება თანამედროვე გენდერულ გამოკვლევებში წარმოდგენილი საპროგრამო დებულებების რანგში:

ისტორია ქალისა უძველეს დროთადაც ჩვენამდე წარმოდგენს ღონივრისგან უძღურის დაჩაგვრას. პელლეტანი ამოხს, «რომ კაცის ცოდო ქალი არისო, მის მსხვერპლად შექმნილი ედემით გამორეკის შემ-

დეგ და ახლაც-კი ამჩნევია დალი ექვსი ათასის წლის უსამართლობისაო». დაჩაგრული ყოველთვის ეწინააღმდეგებოდა დამჩაგვრელს, საცა კი შეეძლო, ოჯახში, საზოგადოებაში და ეს წინააღმდეგობა უშედეგოდ არა რჩებოდა: კაცი იძულებული იყო ეძლია მისთვის უფლებანი და ამგვარად საქმემ ეხლანდელ მდგომარეობამდე მოასწია, როცა ლაპარაკობენ რომ ქალს იგივე უფლებანი უნდა ჰქონდეს, რაც კაცსა.

მაგალითისათვის შეიძლება შევადაროთ თანამედროვე გენდერლინგვისტიკის ერთ-ერთი ფუძემდებლის რობინ ლეიკოფის წიგნი „ენა და ქალის ადგილი“ (1975).

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ სათაურშივე გაცხადებული გვაქვს ეროვნული იდენტობის გენდერული მარკერების ძიება, ჯერჯერობით მხოლოდ უცხოეთთან დაკავშირებულ თემატიკას შევხებით, თუმცა სამართლიანობის გულისათვის უნდა ითქვას, რომ ზემოთ წარმოდგენილი პრობლემები საერთო გახლდათ თითქმის ყველა საზოგადოებისათვის. ჩვენთვის ღირსსაცნობია არა მარტო ამ პუბლიკაციების თემატიკა, არამედ ის, თუ რა ასპექტებს წამოსწევენ წინ მათი ავტორები პირველ რიგში. ამ მხრივ ნამდვილად ნიშანდობლივია 1882 წლის „ივერიის“ 4-5-სა და 6-ში გამოქვეყნებული პუბლიკაცია „ისტორიული სურათები“. ამ მასალის ავტორი ყურადღებას ამახვილებს ისტორიულ ქალ პიროვნებებზე, როგორც ქართული საზოგადოების პროგრესულ და ავანგარდულ ნაწილზე; აქ ნაკლებადაა საუბარი ქალთა იმ უსამართლო ჩაგვრის შესახებ მამაკაცთა მხრიდან, როგორც ეს თუნდაც ზემოგანხილულ პუბლიკაციებში გვხვდება. „ისტორიული სურათები“ სწორედ ის პუბლიკაციაა, სადაც გენდერული სპეციფიკა ეროვნული იდენტობის წრთობის პროცესთან უშუალო კავშირში. აღსანიშნავია ასევე ისიც, რომ ავტორი თვალსაჩინო მასალას საქართველოს ისტორიის თითქმის ყველა პერიოდიდან გვანვდის.

მცხეთის მამასახლისისა და მისი ძმის, ფარნავაზის მამის, მკვლევლობისა და აზონის მმართველობის მიმართ რეგვარი ჯანსაღი რეაქციის გამოხატულებად პუბლიკაციაში შემდეგ პასაჟს ვნახულობთ:

აი ამ უღმობელს დროს დედამა და დებმა ფარნავაზი ჯერ მამულის სიყვარულში აღზარდეს, და მერმე არამცთუ არ დაუშალებს იმას აზონის წინააღმდეგობა, არამედ ზნეობითად ამხნეებდნენ იმას მოქმედების ასპარეზზე. ისინი თან მისდევენ იმას ყოველგან, სადაც მათი ყოფნა საჭიროა. ფარნავაზის გულში დედას რომ არ გაეღვიძებინა სიყმანვილობიდანვე უფლების მოყვარეობა, იმას იქნება არც კი მოენდომებინა მეფობის შოვნა. უეჭველია, ამ გვარს სურვილის გაღვიძებისათვის, კაცის გულში დიდი მნიშვნელობა აქვს აღზრდას. «ქვევრს რასაც ჩასძახებ, იმას ამოგძახებსო,» ამბობს ქართველი ხალხი. თუ ასეა, მაშ უეჭველია, ფარნავაზში დედამ და დებმა მიიღეს მონაწილეობა ქართველ ჩამომავლობის თემების შეერთებაში ერთ მეფის უფლების ქვეშ; იმათ იზრუნეს ქართველთ ხალხოსნობის აღდგენისათვის, იმათის მეცადინეობით აღსდგა მამა-პაპური სარწმუნოება, ზნე, ჩვეულება და ენა.

არა მხოლოდ დამოუკიდებლობის აღდგენის, არამედ ქართველთა გაქრისტიანების საქმეშიც ქალები წინა პლანზე არიან წარმოდგენილი:

მაგრამ ქრისტეს ქვეყნად მოსვლამდე ქართველებს არა ჰქონდათ მოსაწონი სარწმუნოება. ისინი თაყვანსა სცემდნენ ქართლოსის საფლავს, როგორც გაღმერთებულს მამათ-მთავარს, კერპს შოთას, რომელიც ხვან-მთესველობის ღმერთად მიაჩნდათ; აგრეთვე კერპებს გაციმს და გაიმს, არტემის და აპალონს; კიდევ ცეცხლს, მთვარეს, მზეს და შვიდს ვარსკვლავს—«მრავალს.» ამათი მსხვერპლი იყო სხვათა შორის სისხლი კაცისა. უბრალო და უმანკო ყმანვილების ყელსა სჭრიდნენ ამ კერპების წინაშე. ეს უწყალო ჩვეულება—კუტი უნუხებდა და უმწარებდა გულს დედათ, ათქმევიანებდა მათ მწარე სამდურავს მამა-პაპურს სარწმუნოებაზე. აბა რომელი დედა არ მოინდომებდა იმ სარწმუნოების ამოგდებას, რომელიც მსხვერპლად ითხოვდა იმით საყვარელ შვილებს

და იმათ კი მწარე და მდულარე ცრემლით ატარებდა? დიალ! მოინადინეს დედა-კაცებმა და კიდევაც შეცვალეს ქართველ ხალხს სარწმუნოება. იმათ დაინყეს საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელება და კიდევაც დაავგირგვინეს თავიანთი კეთილი წადილი. კაცები უარს იყვნიენ იმათ განზრახვაზე.

ამის შემდეგ:

როცა 45-სა და 60 წლებს შუა ქრისტეს ამალლების შემდეგ საქართველოში მეფობდა ადერკი, სამცხე-კლარჯეთის მთავრობდა ქვრივი დედა-კაცი გვარად სამძივარი. ამ დროს მოვიდა აქ ანდრია მოციქული და დაიწყო სამცხეში ქადაგება ქრისტეს სჯულისა. გაიგონა თუ არა მთავარმა დედა-კაცმა, რომ ანდრიას ღმერთს კაცის მსხვერპლად შეწირვა დიდ ცოდვად მიაჩნიაო, დიდად მოეწონა ეს ამბავი და მაშინვე თვითონაც ირწმუნა ქრისტე და თავის მცირე წლოვანს შვილსაც მიაღებინა ქრისტიანობა. მაგრამ, რადგან მარტო ამათის რწმუნებით არა გამოვიდოდა-რა, მოინადინა ქრისტიანობის ხალხში გავრცელება. მას ჩაგონებით ხალხმა მიიღო ახალი სარწმუნოება. სამცხე, იმერეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი და სვანეთი ანდრიამ მოაქრისტიანა დედა-კაცის შემწეობით. მაგრამ, საუბედოროდ, დედა-კაცისგან დანყობილ საქმეს მეფე ადერკიმ დიდი წინააღმდეგობა გაუწია. შეიტყო თუ არა, სამცხე-კლარჯეთმა და მთელმა დასავლეთ საქართველომ მამა-პაპური სარწმუნოება გამოიცვალაო, ძლიერ იწყინა და ძალად მიაქცივა ხალხი ისევ ძველს სჯულზე და ძლიერად დატუქსა სამცხის მთავარი სამძივარი და თავადობა. მაგრამ ქრისტიანობა მაინც არ მოკვდა ამ დევნით.

შემდეგ მოდის თხრობა წმინდა ნინოს მისიის შესახებ და აქაც ყველაზე აქტიური და პოზიტიური აქტორები მანდილოსნები არიან:

მაგრამ ამ დროს ქართლ-კახეთის ქართველები ჯერ ქრისტიანობას არ აღვიარებდნენ. სამცხე-კლარჯეთის დედა-კაცები მეცადინეობდნენ ქრისტიანობის გავრცელებას ამ მაზრებშიაც, რადგან ეს საქმე იმათ თავიანთ მოვალეობად მიიღეს. კაცების წინააღმდეგობამ ვერ მოდრიკა და ვერ გასტეხა სიმტკიცე იმათის განზრახვისა. იმათ მაინც დაამხვეს ყოველგან საქართველოში წარმართობა და შემოიღეს სჯული ქრისტიესი. ეს ამბავი მოჰხდა 318 წლის შემდეგ ქრ. დაბადებისა მოციქულთა სწორის ნინოსაგან, ის მოვიდა მცხეთაში 5 აგვისტოს. ექვს ამ თვისას იყო არმაზ კერპის დღეობა. ხალხი იქ მიდიოდა დღეობაზე. ნინოც იქ წავიდა. აქ იმან გაიცნო მეფე მირიანის ცოლის სეფე-ქალი (სახელად შროშანა, რომელმაც სთხოვა მოდი, სასახლეში და იქ იცხოვრეო; მაგრამ ნეტარმა ნინომ არ ინება. ამ სალამოს ის შეეხიზნა მეფის მებაღის ცოლს ანასტასიას. მერმე გაიცნო მცხეთელ ურიეის მღვდლის ქალი სიდონია და კიდევ სხვანიცა, მაგრამ ანასტასიას არ მოჰმორდა. მასთან იცხოვრა იმან ცხრა თვე. ამ დროს განმავლობაში შეისწავლა მცხეთელების ხასიათი და თავის სახლის პატრონის ცხოვრების გარემოება. როცა შეიტყო რომ ანასტასია უშვილო არისო, იმან უწამლა და გახსნა შვილიერება მისი. შეიტყვეს მისი ასეთი ექიმობა მცხეთელებმა დაიწყეს მასთან ავად-მყოფების მოყვანა სწამლოდ. ის ყველასა სწამლობდა და არჩენდა. ამ ხელობით იმან შეაყვარა ხალხს თავი. იმას ახლა ყველანი პატივსა სცემდნენ. მოდიოდნენ იმასთან და ყველაფერში რჩევასა სთხოვდნენ და იმასაც არ ჰშურდა მათთვის თავისი ცოდნა. სამ წლის განმავლობაში იმან ისე შეიძინა ხალხი, რომ ყველა მის ღმერთსა ჰფიცავდა. მაგრამ უფრო მომეტებულად ის დედა-კაცებს იახლოვებდა. ვისაც კი რაიმე სიკეთე უყო მათგანს, ყველას მხოლოდ ისა თხოვა, შრომის ფასად რომ სწამდეთ ქრისტე ღმერთი და ყოვლად-წმინდა ღვთის მშობელი. ამ სახით იმან 12 დედა-კაცი დაიმონაფა, და ხალხის გულიც კეთილის ყოფით მოინდო. ის ახლა ყველას მიაჩნდა წმინდა

დედა-კაცად. თვით მეფე მირიანი ეუბნებოდა იმას, რომ შენ არმაზ კერპის შვილი ხარო. ასე რომ გაიერთგულა ყველანი: მეფე, დედოფალი, დიდებულნი და დაბიო ხალხი. ის გამოდის ქრისტიანობის საქადაგო ასპარეზზე. თანა ჰყავს თორმეტი დედა-კაცი: შროშანა, ანატასია, სიდონია, მებალის ცოლი და სსვანი და მხნედ ქადაგებს ქრისტეს სჯულს. მეფე მირიანი და სამეფის დიდებულნი კაცნი მას ემტერებიან, მაგრამ დედოფალი ნანა და სალომე უჯარმოელი მას ესარჩლებიან და კაცებს ნებას არ აძლევენ, რომ რაიმე ავნონ ნინოსა და იმის თორმეტს მოწაფესა. იწყება ბრძოლა დედა-კაცებსა და კაცებს შორის. მამაკაცებს არ უნდათ, რომ საქართველოში ქრისტიანობა გავრცელდეს. მაგრამ სამ წლის განმავლობაში კაცების წინააღმდეგობა გასტეხეს დედა კაცებმა და მოაქციეს სჯულზე არამც თუ ხალხი, არამედ მეფეცა და სამეფოს დიდებულებნი კაცნიც. დედა-კაცებმა გაიმარჯვეს მცხეთაში. მამა-კაცნი დაჰმორჩილდნენ იმათ სურვილს. დედა-კაცებმა მოჰხადეს მეფეს წარმართობის გვირგვინი და დაჰხურეს ქრისტიანობისა. საჭირო იყო მისი გავრცელება საქართველოს მაზრებშიცა. დედა-კაცებმა დაიწყეს აქაც მხნედ და მტკიცედ მოქმედება. მირიან მეფის შვილის (რევის) ცოლმა მოაქცია ქრისტიანობაზე იორის ხეობაში მცხოვრები ქართველი ხალხი და აღმართა უჯარმაში ჯვარი ქრისტესი. ამავე დროს მივიდა ქიზიყში წმინდა ნინო და აქაური დედუფლის სუჯის შემწეობით გააქრისტიანა ქიზიყელები და დანარჩენი კახეთის ხალხი, და რადგან კახეთი ძალიან მოეწონა, ის აღარ წამოვიდა მცხეთაში. ამან აღირჩივა საკანად სოფელი ქიზიყისა ქედელი. აქედგან დაწერა წიგნი და გამოუგზავნა მეფე მირიანს, რომ კახეთი მთლიანად გავაქრისტიანეთო: წერილი გამოატანა ქიზიყის დედოფალს სუჯის. ეს შეჯდა ცხენზე და მოადგა თავის ამალით მდინარე არაგვის პირას. წყალი ადიდებული დაჰხვდა, მაგრამ არ დაერიდა მდინარის ღელვას, არ შეუშინდა, ჩააგდო შიგ ცხენი და გასცურა მცხეთაში:

მიულოცა მეფეს გამარჯვება და მთელს საქართველოში ქრისტიანობის სამეფო ტახტზე აღსვლა.

უაღრესად თვალსაჩინოა პასაჟი, რომელიც მწიგნობრობისა და განათლების საკითხებს ეხება. აქ ავტორი აღწერს ერთგვარ შრომის გენდერულ დაყოფას, კერძოდ, საუბარია არა სწავლის, არამედ სწავლების საქმეში არსებული გენდერული დიფერენციაციის შესახებ, რითაც გარკვეულწილად ეხმაურება თავის დროსა და მაშინ არსებულ ზოგიერთ განწყობილებას:

დედოფალი, თავად-აზნაურების ცოლები და გლეხთ დედა-კაცები კი განავითარებდნენ სწავლაში ერთმანეთის შვილებსა და ქალებს. «ხელი ხელს იბანსო», რომ იტყვიან, იქნება ამაზე იყოს ნათქვამი. «ხოლო მეფემან მირდატ,» ამბობს «ქართლის ცხოვრება», ძე თავისი ვახტანგი გორგასლანი საურმაგ სპასპეტსა აღსაზრდელად, «რამეთუ წესი იყო, რათა შვილნი მეფეთანი წარჩინებულთა სახლსა იზრდებოდნენ.» (იხ. გვ. 110). მასთან ერთად იყო შეზრდილი აგრეთვე არტვავ ერისთავი და იყო მეფის «ძუძუს-მტე.» ეს ძველებური წესი აღზრდისა იმაში მდგომარეობდა, რომ ყმანვილს წერა-კითხვას დედა-კაცი ასწავლიდა., სამხედრო საქმეს კი ამ მასწავლებელი დედაკაცის ქმარი. ამაზედ არის ნათქვამი, რომ «წიგნი დედა-კაცის საქმეა და არა მამა-კაცისაო.» მაგრამ ქართველი ხალხი იმისათვის კი არ ამბობდა, წიგნი დედა-კაცის საქმეაო. რომ მისი სწავლა ვითომც კაცების მოვალეობად არ მიაჩნდა: ამ გვარი თქმულობის მიზეზი მხოლოდ ის იყო, რომ დედა-კაცები ასწავლიდნენ წიგნს თავადსაც, აზნაურსაც, გლეხსაც, ქალსაც და ვაჟსაც. არის საფუძველი ვიფიქროთ, რომ საბეროდ და სამღვდელთაც, თუ არა ყველას, მრავალს მაინც არის, დედა-კაცები ამზადებდნენ: ისინი ასწავლიდნენ ქართულს წერა-კითხვას, დავითნს, სახარებას, სამოციქულოს.

როგორც ვხედავთ, ხაზგასმულია სწავლების საქმეში არა მხოლოდ ქალთა მონაწილეობის, არამედ, როგორც უკვე აღინიშნა, შრომის გენდერული დაყოფის შესახებ (მდრ. „ლუ-არსაბ თათქარიძე“). სხვათა შორის, მე-19 საუკუნის ქართულ ბეჭდურ მედიაში ამ მხრივ არცთუ მთლად ჯანსაღი დამოკიდებულება ფიქსირდება და საკმაოდ არაიშვიათადაც (იხ. მაგ., გაფრინდაშვილი, 2005).

ქალთა განათლების საკითხები

მიუხედავად იმისა, არსებობდა თუ არა ცნება და ტერმინი “გენდერი” ან მისი ბადალი სხვა რაიმე ერთეული, იმ პრობლემებს, რასაც დღეს გენდერულს ვუწოდებთ, თითქმის ყოველთვის აღიარებდნენ და განიხილავდნენ კაცობრიობის აზროვნების ისტორიაში მეტ-ნაკლები დოზით. ნათქვამი გარკვეულწილად გენდერთან დაკავშირებულ ენობრივ პრობლემათიკასაც ეხება. როგორც წესი, გენდერლინგვის-ტიკურ სპეციალურ ლიტერატურაში საკითხის კვლევის ისტორიის თვალსაზრისით გამოყოფენ ორ პერიოდს; ესენია:

1) **ბიოლოგიური დეტერმინიზმი**, რომელიც სათავეს იღებს ანტიკური ხანიდან და რომლის ფარგლებში შეიძლება მოვაქციოთ არარეგულარული ხასიათის გამოკვლევები, სადაც გვხვდება შესაბამისო ხასიათის დაკვირვებები;

2) **საკუთრივ გენდერული გამოკვლევები**: დასაწყისი — მე-20 საუკუნის 60-70-იანი წლები.

ამ მიდგომის მიხედვით, ილიას „ივერიის“ გამოცემის წლები ე.წ. ბიოლოგიური დეტერმინიზმის პერიოდში უნდა მოექცეს. ქრონოლოგიური თვალსაზრისით ნამდვილად ასეა, თუმცა, თუ მხედველობაში მივიღებთ „ივერიის“ ფურცლებზე წარმოდგენილ გენდერულ და, კერძოდ, ენობრივ-გენდერულ პრობლემათიკას, მაშინ შესაძლოა ქრონოლოგიური და კონცეპტუალური ჩარჩოები ვეღარ დაემთხვეს ერთმანეთს. საქმე იმაშია, რომ, როგორც რაოდენობრივი, ისე შინაარსობრივი და კონცეპტუალური თვალსაზრისით, აქ ჩვენს წინაშე თავმოყრილია თვისებრივად გამორჩეული მასალა. როდესაც რაოდენობრივ ფაქტორზე ვსაუბრობთ, უნდა აღ-

ვნიშნოთ, რომ ჩვენთვის საინტერესო საკითხებისადმი მიძღვნილი პუბლიკაციები სანთლით საძებარი არ გახლავთ. რაც შეეხება შინაარსობრივ მხარეს, ეს პუბლიკაციები უაღრესად მრავალფეროვანია და მრავალ განსხვავებულ ასპექტს აშუქებს, არც უკვე წარმოჩნდა ზემოთ. და მაინც, მთავარი და გამორჩეული თავისებურება ამ პუბლიკაციებისა მდგომარეობს კონცეპტუალურ მიდგომაში. როგორც წესი, ზემონახსენები ბიოლოგიური დეტერმინიზმის პერიოდში გენდერული პრობლემატიკა განიხილებოდა ოდენ სქესობრივ, ფიზიოლოგიურ განსხვავებათა ფრილში, ანუ საუბარი შეეხებოდა ქალთა მდგომარეობას. უნდა ვალიაოთ, რომ ნომინალურად თითქმის იგივე ვითარება გვაქვს „ივერიის“ ფურცლებზე; მაგალითად, „ქალთა განათლების გამო“, „დედათა კითხვა ანუ ქალთა საკითხი“ და ა.შ. თუ ყურადღებით ნავიკითხავთ ამ სათაურების ქვეშ წარმოდგენილ ტექსტებს, ცხადი გახდება, რომ მათი ავტორის ნააზრევს ძნელად თუ მოვაქცევთ ბიოლოგიური დეტერმინისტიკის მარაქაში.

საქმე იმაშია, რომ ილია ჭავჭავაძე ამ საკითხების განხილვის დროს პრობლემისადმი სოციალურ-კულტურულ და პოლიტიკურ მიდგომას მიმართავს. მსგავსი მიდგომა აღნიშნული საკითხებისადმი უაღრესად დიდ იშვიათობას წარმოადგენდა იმ დროში. სანიმუშოდ განვიხილოთ ზოგიერთი პასაჟი მისი სტატიიდან „სოფლის მეურნეობის ქალთა სასწავლებელი ნოდებრიობის წინააღმდეგ განათლების საქმეში“ (31 დეკემბერი, 1893 წ.). დასაწყისში ავტორი მიესალმება ხელისუფლების მიერ გადაგმულ ნაბიჯებს ქალთა განათლების თვალსაზრისით არსებული ვითარების გამოსასწორებლად:

ასეთი განკარგულება, რასაკვირველია, დიდის თანაგრძნობით იქნება მიღებული, ნამეტურ ხალხის მიერ, რადგანაც გლეხთა ქალები მრავალგან თითქმის იმდენსა მუშაობენ მინას, რამდენსაც თვით მამაკაცი, ამ შემთხვევაში საგანგებო სამეურნეო წესდების ცოდნა და სწავლა ფრიად დაეხმარება გლეხის ოჯახობას, რომელმაც ხშირად სულ უბრალო დამაბრკოლებელის მიზეზის მოშორებაც-კი არ იცის თავიდან.

იქვე ავტორს უკვე სხვა მიმართულებით გადააქვს ჩვენი ყურადღება და მნიშვნელოვან კითხვასაც სვამს:

მაგრამ ამ ახალის კანონის შემდეგ უნებურად ებადება კაცს ეს აზრი: დაბალ სამეურნეო სასწავლებელში-კი ეძლევათ ქალთა უფლება შეისწავლონ მინის მუშაობა, განვითარდნენ და დახელოვნდნენ მამულის მოსავლელად, — მაგრამ ამნაირივე უფლება ენიჭებათ მათ უმაღლესი სამეურნეო განათლების მისაღებადაც, თუ არა?

დასმულ შეკითხვას ავტორი შემდეგი ტონალობით პასუხობს:

ჩვენდა სამნუხაროდ, ამ მხრივ ჯერ კიდევ დახშული აქვთ კარი ქალთა, და უმაღლესი სამეურნეო სკოლები დანუშნულია მხოლოდ მამაკაცთათვის.

ამ სამნუხარო სინამდვილეს ილია არა რისხვით, არამედ რაციონალური ხედვით უდგება:

რასაკვირველია, ქალთა სამეურნეო სასოფლო სკოლა ახალი საქმეა და, რომ დაბადებისთანავე ამ სკოლას არ დაჰყვა სამეურნეო აკადემიებში შესვლის უფლებაც, ეს აგრემოება სრულად არ უნდა გვაეჭვებდეს და გვისპობდეს იმედს იმის შესახებ, რომ შემდეგშიც დავინწყებულები იქნება ქალთა სა,ართლიანი სურვილი უმაღლეს სამეურნეო სკოლაში შესვლისა.

ერთი შეხედვით, აქ წამოწეული პრობლემა უფრო ქალთა საკითხების სფეროს მიეკუთვნება, ვიდრე გენდერულს, რადგანაც ეს უკანასკნელი პირველ რიგში სოციალურ ასპექტებს მოიცავს. მაგრამ განათლება არ წარმოადგენს ბიოლოგიურად დეტერმინირებულ საქმიანობას. ამიტომ, საკითხი თავისი არსით სწორედაც რომ გენდერულია. და მაინც, ილია ჭავჭავაძე კონცეპტუალურად უფრო სხვა რანგში აყენებს საკითხს, რაც მის მსჯელობას ღირებულებას უნარჩუნებს

გენდერული კვლევების დღევანდელი მდგომარეობის თვალსაზრისითაც. ზემომოყვანილ პასაჟს იგი შემდეგ დასკვნას აახლებს:

ადგილი შესაძლოა, რომ ჩვენი მოლოდინი გაცუდდეს, და უმაღლესის სამეურნეო სასწავლებლის კარები მომავალშიც დახშული იქნეს ქალთათვის; მაგრამ პირველი ნაბიჯი დედათა სქესის რომელისამე უფლების მინიჭებისა მაინც მოსალოცავია და სასიამოვნო მისაგებებელი.

დასაწყისში გამოთქმულ პესიმიზმს გარკვეული ფაქტობრივი საფუძველი აქვს, რაც იმაში მდგომარეობს, რომ არსებული განათლების სამინისტროს კიდევ ერთი პროექტი, „რომლის ძალითაც „ქალთა გიმნაზიებში“ ექნებათ ადგილი მხოლოდ უმაღლეს ნოდების ყმანვილებს“. როგორც ვხედავთ, მოცემულ შემთხვევაში გენდერულ სხვაობასთან კომბინაციაში შემოდის კიდევ ერთი სოციალური პარამეტრი; ეს არის ნოდება.

ილია ჭავჭავაძე შემდეგი კომენტარით ეხმაურება აღნიშნულ გადანყვეტილებას:

ჩვენ კარგად ვერ გაგვიგია, რას ნიშნავს ამ შემთხვევაში სიტყვა — უმაღლესი ნოდება, რადგანაც ის არევ-დარევა ნოდებათა მნიშვნელობის შესახებ ეხლანდელს დროში, რომელიც ყოველგან არსებობს, მრავალს იჭვსა და გაუგებარს გარემოებას გამოიწვევს.

ნაციონალიზმისა და გენდერის ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით უმნიშვნელოვანესია ავტორის კომენტარის მომდევნო ნაწილი:

ყოველ შემთხვევაში უნდა აღვნიშნოთ, — პროექტის შემდგენელს დავინყებია, რომ ასეთი განკერძოება ნოდებათა, ასეთი განცალკევება ერთის ქვეყნის შვილთა, რომელთა ცხოვრება, ინტერესები, გრძნობა, აზრი და მისწრაფება ურიცხვის სიმით არის გა-

დაბმული და გადახლართული დანაშთენთან, შეცდომაა. ეს შეცდომა დაჰგმო ძველ ერთა ისტორიამ და დაამტკიცა, რომ მხოლოდ ყველა წოდების კავშირი გაუძლებს განათლების და ხალხის დანიანაურების დამაბრკოლებელ მიზეზებს. უმთავრესი და, იქნება ერთად-ერთი გარემოება, რომლის წყალობითაც დაილუპნენ და აღიგვნენ დედამინის ზურგიტგან მრავალნი ძლიერნი და სახელოვანნი ერნი, — იყო უთანხმოება და განსხვავება წოდებათა შორის.

როგორც ვხედავთ, ილია ამ პრობლემას ჭვრეტს არა მხოლოდ სოციალური სამართლიანობისა და თანასწორობის, არამედ პოლიტიკურ ჭრილში. აქ ყურადღება უნდა მივაქციოთ მის მიერ გაკეთებულ აქცენტებს ერის მთლიანობაზე:

ერთის ქვეყნის შვილთა, რომელთა **ცხოვრება, ინტერესები, გრძნობა, აზრი და მისწრაფება** (ხაზი ჩვენია — ზ. კ.) ურიცხვის სიმით არის გადაბმული და გადახლართული.

თავის დამოკიდებულებას ამ საკითხისადმი მეტი სიმძაფრით გადმოსცემს შემდეგი სიტყვებით:

ჩვენ, ისეც დაქსაქსულთა, ერთმანეთთან გადამტერებულთა რაღა წოდებრივის საგნების წამოსაყენებლად უნდა გვეცალოს!

აღნიშნულთან დაკავშირებით უნდა დავიმომოთ ე. სმითი, რომელიც აცხადებს: „ნაციონალისტი არ მოითხოვს, რომ ყველა წევრი ერთნაირი იყოს, არამედ მხოლოდ იმას, რომ მათ *შეიგრძნონ* სოლიდარობის მძლავრი ჯაჭვის არსებობა და ამის გამო, ნაციონალურად მნიშვნელოვან ყველა საქმესთან დაკავშირებით, შეთანხმებულად *იმოქმედონ*“ (სმითი, 2004, გვ. 53). გარდა იმისა, რომ ილიას პოზიცია ამ განმარტებას სრულად შეესაბამება, მასთან თვალსაჩინოა გენდერული და წოდებრივი განსხვავებების სოციალური ბუნების აღიარება. ზემოთ ციტირებული სტატია არ წარმოადგენს ერთადერთ ნაწარმოებს, სადაც ენობრივი და გენდერუ-

ლი პრობლემატიკა წარმოჩენილია ქართული ნაციონალური იდენტობის წრთობის პროცესის კონტექსტში. ილიას მსჯელობა ამ საკითხების შესახებ არა მხოლოდ ისტორიულად ეხმაურება შესაბამისი დარგის თანამედროვე მიღწევებს, არამედ გარკვეული წვლილის შეტანაც კი შეუძლია მათში როგორც რაოდენობრივი, ისე თვისებრივი თვალსაზრისით.

“დედათა საქმის” ნაციონალისტური განზომილებები

როგორც წესი, ეროვნული იდენტობის წრთობის პროცესი მოითხოვს უნიკალური ნაციონალური იდენტობის ხელახალ აღმოჩენასა და განახლებას. ამ პროცესის თავისებურებათა უფრო დაკონკრეტებულ ფორმულირებას გვანვდის ე. დ. სმითი: “ნაცია, როგორც კულტურის ფორმა, ის ერთობაა, რომლის წევრებსაც გაცნობიერებული აქვთ თავიანთი კულტურული ერთიანობა და ნაციონალური ისტორია და თავდადებით იღვნიან ვერნაკულური ენების, ტრადიციების, ხელოვნების დარგების, ლანდშაფტის, ნაციონალური განათლებისა და ინსტიტუციების მეშვეობით ნაციონალური ინდივიდუალობის განვითარებისათვის” (სმითი 2004, გვ. 62). წინამდებარე ციტატაში პოზიციური ფორმულირება ნამდვილად არ წარმოადგენს ისეთ განცხადებას, რომელიც შეიძლება ძირფესვიან რედაქტირებას დაექვემდებაროს თუნდაც ამ საკითხში რადიკალურად დაპირისპირებული სხვა ავტორების მხრიდან. მიუხედავად ამისა, თავის ხსენებულ ნაშრომში ე. სმითი მაინც სვამს შემდეგ კითხვას: “არიან თუ არა ნაციები ნაციონალისტი ინტელიგენციების მიერ *de novo* შექმნილი ან რეკონსტრუირებულნი არსებული კულტურული ‘მასალისა’ და ეთნიკური სენტიმენტების გარეშე” (იქვე, გვ. 119). ჩვენი აზრით, ამ შეკითხვაზე პასუხის გასაცემად ნაკლებად ეფექტური იქნება უნივერსალური ხასიათის მქონე ფორმულირების ძიება, რადგანაც სხვადასხვა ნაციასთან დაკავშირებით უმეტეს შემთხვევაში საქმე გვაქვს განსხვავებულ ვითარებასთან.

ე. დ. სმითის ზემომოყვანილ ციტატაში უკვე ნახსენები იყო განათლების ფაქტორი აღნიშნულ პროცესში და ჩვენც კონცენტრირებას ძირითადად სწორედ წერა-კითხვის ცოდნის, წიგნიერების, განათლების ასპექტებზე გავაკეთებთ მასში გენდერულ შემადგენელზე ყურადღების გამახვილების გზით, ამ მიზნით ყურადღებას შევაჩერებთ “ივერიაში” გამოქვეყნებულ ზოგიერთ პუბლიკაციაზე, რომლებიც სწორედ აღნიშნულ პრობლემატიკას ეხება.

1889 წლის 4 მარტს “ივერიაში” დაიბეჭდა “ქართველი ქალის” წერილი სათაურით “საყურადღებოდ”, რომელშიც წამოყენებულია ქალთათვის განათლების ხელმისაწვდომობის, კერძოდ, მანდილოსნებისათვის სკოლის გახსნის საკითხი. ავტორი წერს:

უთუოდ იტყვიან, მკითხველო, რომ ამ-გვარ სკოლას დიდი-ძალი ფული მოუნდება. მაგრამ, ბატონებო, თქვენის დახმარებით და ჩვენის მეცადინეობით იქნება ეს აზრი საქმედ ვაქციოთ. უეჭველია, საქართველოს ყველა კუთხითგან გამოგვეხმაურებიან, ხელს მოგვანჯდენენ, აღმოგვიჩენენ შემწეობას და ამითი გაგვამხნევენ და შეგვიმსუბუქებენ იმ ტვირთს, რომელიც ჩვენ ვიდეთ კისრად.

ღირსსაცნობია, რომ პირველად სწორედ ილია ჭავჭავაძე გამოეხმაურა აღნიშნულ წერილს. თავის სტატიაში “დედათა საქმის გამო” (6 მარტი, 1889) იგი უალრესად დადებითი ემოციებით ეხმაურება მანდილოსანთა ამ თაოსნობას:

ჩვენ ამ წერილისა ის გვიხარია, რომ ჩვენს ქალებს თავის-თავის შველა მოუნადინებიათ და სათავედ დაუდვიათ საკუთარი მხნეობა, საკუთარი მეცადინეობა. უკეთესს სახსარს, უკეთესს ღონეს სხვას ვერსა იპოვიან, თუ მართლა ჰსურთ საქმის გაკეთება და არა ტყუილუბრალო წივილ-კივილი. ჩვენ ეს ამბავი სიხარულით შეგვაქვს ჩვენს მათიანეში და მივულოცავთ ჩვენს ქალებს, რომ ჭეშმარიტს გზას დასდგომიან თავიანთი სვე-ბედის გასასწორებლად.

თუ მხოლოდ ამ პასაჟის მიხედვით ვიმსჯელებთ, შესაძლოა გაჩნდეს შთაბეჭდილება, რომ ილია ტრადიციულად დადებითად ეხმაურება კარგ ნამონყებას (კერძოდ, გენდერული ბალანსის მიღწევის მცდელობას განათლების საქმეში), სოლიდარულია მანდილოსნების მიმართ და სხვა არაფერი. საინტერესოა, რომ ზოგიერთ თანამედროვე ავტორთან ილიას ნაწერები “დედათა საქმის” თაობზე მეტისმეტად პრიმიტიულად არის წარმოდგენილი. ამგვარი მიდგომის თვალსაჩინო მაგალითად უ. ობოლადის ერთი ნაშრომი გამოდგება. მოგვყავს რამდენიმე ციტატა: “ნუთუ შეიძლებოდა მომავლისადმი ასე ღრმად დაუცხრომელი რწმენით ყოფილიყო გამსჭვალული კაცი, რომლის ქვეყანას მთლიანად წაართვეს დამოუკიდებლობა და ართმევდნენ დედაენასაც და, მაშასადამე, გვარის გაგრძელების უმთავრეს ნიჭს? როგორც ჩანს, შეიძლებოდა, თუ ეს კაცი ილიასთანა ბუმბერაზი იქნებოდა და თუ იგი დაემყარებოდა ჩვენი ერის მრავალსაუკუნოვან სულიერ მემკვიდრეობას და მას უნარიანად შეუხამებდა კაცობრიულ წიაღში ისტორიის მიერ გაკვალულ სამომავლო ამოცანებს. ეს შეძლო ილიამ და სამოციანელობამ. ხალხმაც თანდათანობით ქალაქად და სოფლადაც, მთაშიც და ბარშიაც გაიგო, მიიღო ეს ახალი განაწესი, თავის მხრივ ამ ნიადაგზე აღორძინებულმა ჩვენმა ოჯახურმა კერამ, სახალხო სკოლამ, საზოგადოებრივ-მორალურმა გარემოებათა თანწყობამ შექმნეს საიმისო პირობები, რათა ჩვენს მხატვრულ ლიტერატურასა და მებრძოლ პუბლიცისტიკას მტკიცედ გაეკაფა გზა ქართველი ხალხის გაერთიანებისაკენ — ის გზა, უცხოურად კონსოლიდაციას რომ ეძახიან და რომლის გარეშე ერი ვერ ერობს, დედაშვილობის მადლით ვერ იკვებება და ხალხის მომავალი გადაგვარების მწვავე საფრთხეს მკერდით წინ ვერ ეღობება” (ობოლადე 1990, გვ. 99-100); “ილიას და მთელი სამოციანელების აზრით, ყოველ ქვეყანასა და ყოველ ხალხს დედაშვილობის თავ-თავისი საკუთარი სხეული და სული აქვს, ისევე როგორც ყოველ დედას საკუთარი შვილი ყავს და ყოველ შვილს საკუთარი დედა. აქვე აუცილებელია განვმარტოთ, რომ ეს საკუთარი სული არ ნიშნავს განსაკუთრებულსა და სხვათა მჯობნს. გონებრივი თუ ზნეობრივი მონიფულობით, რწმენით თუ სხვა ადამიანური თვისებებით ერთი ხალხი, რასაკვირველია, განსხვავდება მეორისაგან,

მაგრამ ეს გამოწვეულია არა კაცთა ფერით, ანდა თავის ქალის მოყვანილობით, არამედ სრულფასოვანი ისტორიული გამოცდილების მეტნაკლებობით. ეს თვისებები თავისთავად არ შეიძლება იწვევდეს ერთა შორის უპირატესობის წარმოქმნას” (იქვე, გვ. 100).

ციტირებულ სენტენციათა საპირისპიროდ, ილია არ კმაყოფილდება ბიოლოგიურ მოცემულობათა შეფასება-დაფასებით და საკითხს მისთვის დამახასიათებელ მასშტაბურობას სძენს. იმავე სტატიიაში არა მხოლოდ იწონებს თაოსნობას, არამედ ტონსაც კი უქებს “ქართველ ქალს” (ანუ წერილის ავტორს):

ამ წერილში არ არის ის უკბილო საყვედური და უქმი ჩივილი, რომ აი, თქვე გულქვაი კაცებო, რატომ თქვენს უფლებას ჩვენც არ გაგვიწიებთ? რატომ იმისთანა თავისუფლებას ჩვენც არ გვაძლევთ, რომელიც თქვენ ასე ტკბილად გატარებინებთ თქვენს სიცოცხლესაო და სხვა ამისთანა? არც ის უთავბოლო ფრაზებია იმაზედ თუ, — დედაკაცს ქვეყანაზედ მარტო სამი “უნმინდაესი, უსამღვთოესი დანიშნულება” აქვსო: დედობა, ცოლობა და დობა, თითქოს ყველაზე უწინარეს იგი იმავე ადამიანად არ იყოს გაჩენილი, როგორც მამაკაცი და, მამასადამე, მინამ დედობას, ცოლობას, დობას იკისრებდეს, ყველაზე უწინარეს იგივე ადამიანობა არ მოეთხოვებოდეს, როგორც მამაკაცს.

თავისთავად ცხადია, რომ ამ სიტყვებით ილია ეხმაურება ზოგიერთ თავის თანამედროვეს, რომელთათვისაც მიუღებელი გახლდათ ქალების ჩართულობა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და, მათ შორის, განათლებაშიც. იგი იქვე აგრძელებს და ფაქტობრივად მე-20 საუკუნის მეორე ნახევრის გენდეროლოგიური დისკურსისათვის დამახასიათებელი სტილით საუბრობს:

დედობა, ცოლობა და დობა დიდი საქმე არ არის. ეს ზოგი ბუნების საქმეა, ზოგი გარემოებისა. საქმე კაი დედაკაცობაა, კაი ადამიანობაა, ანუ, უკეთ

ვსთქვათ, კაი კაცობაა და მერე დედობა, მამობა, ქმრობა, ცოლობა და სხვ.

აქ ფაქტობრივად გარჩეულია ერთმანეთისაგან სქესისა და გენდერის ცნებები. პასაჟის შემდგომი ნაწილიც ღირსსაცნობია ამ მხრივ:

კაცს დედობის, ქმრობის და სხვა ამისთანის გარდა კიდევ სხვა ბევრი მოვალეობა აწევს საზოგადოებისა და ქვეყნის წინაშე და ყველაზედ უწინარეს ამ მოვალეობას უნდა გაუძღვეს, მამაკაცია, თუ დედაკაცია. ამას მარტო კაი-კაცობა შესძლებს. ვინც კაცად არ ვარგა, ის არც მამად ივარგებს, არც დედად არც სხვად რადმე, იმიტომ რომ მამობა და დედობა ადამიანური, მარტო შვილების გამრავლება და ძუძუს წოება არ არის.

ასევე საკმაოდ ნიშანდობლივია, რომ შემდეგ აბზაცში ილია ასეთ დაპირებას გვაძლევს:

ჩვენ ეს, ამხანად გამოთქმული, აზრი იქნება ოდესმე უფრო ვრცლად გავარკვიოთ.

მიუხედავად ციტირებული პასაჟის მეტ-ნაკლები სიდიდისა, ჩვენთვის მაინც საკმარისად ცხადია, რომ განათლებისადმი ავტორს არადისკრიმინაციული მიდგომა აქვს თავისი ზოგიერთი თანამედროვისაგან განსხვავებით. და მაინც, ისიც ცნობილია, რომ კაცობრიობის ისტორიის სხვადასხვა პერიოდში მამაკაცები, შეიძლება ითქვას, ჯიქურ ეწინააღმდეგებოდნენ ქალთა ჩართულობას განათლებისა და წიგნიერების საკითხში. აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ ისინი არა მარტო ეწინააღმდეგებოდნენ და ხელს არ უწყობდნენ, არამედ უკვე არსებული გამოცდილების მიჩქმალვასაც კი ცდილან ზოგჯერ. ამის ერთ-ერთ ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითს წარმოადგენს ის ფაქტი, რომ თავის დროზე არსებულა შუმერში ძველი წელთაღრიცხვის მე-3 ათასწლეულში დაარსებული საერთაშორისო საიდუმლო საძმო, რომლის მიზანიც გახლდათ მსოფლიოს პირველი პოეტი ქალის ენჭედუანას გავლენის წინააღმდეგ ბრძოლა, რადგანაც მის ნაწარმოე-

ბებში ჩანს ქალღვთაების ინანას კულტის უპირატესობა (მილერი და სვიფტი 2000, გვ. 91-92). მსგავსი მაგალითების დამონშება უხვად შეიძლება. “ივერიის” ფურცლებზე ქალთა არჩართულობის თაობაზე გამოქვეყნებული მასალების მიხედვით ერთხელ უკვე გვქონდა საუბარი ზემოთ. და მაინც, რადგანაც ნაციონალური იდენტობის წრთობის პროცესი მოცემული ნაციისათვის უნიკალური ნიშან-თვისებების ძიება-რეკონსტრუირებასაც გულისხმობს, ორიოდე სიტყვით უნდა შევეხოთ ქალთა ნიგნიერების ისტორიულ ასპექტსაც.

ტრადიციულად ამ თემაზე საუბრისას ავტორები მიუთითებენ ქართველ ქალთა აქტიური ჩართულობის შესახებ. მე-17 საუკუნის იტალიელი მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი იმასაც კი ამბობს, რომ, ქალები რომ არა, ქართული მნიგნობრობა გაქრებოდაო (ლამბერტი 1938, გვ. 164). რეალურად არსებული ვითარების არსს რომ ჩავნვდეთ, უნდა მივმართოთ ერთ ნაშრომს, რომელიც ქართველ მნიგნობარ ქალებს ეძღვნება; ნაშრომის ავტორი ბრძანებს: “მოპოვებული მასალა ძირითადად ეხება ფეოდალურ საქართველოს, შემოისაზღვრება XII საუკუნიდან XIX საუკუნის 60-იანი წლებით და უმთავრესად მაღალი არისტოკრატიული წრის ქალთა მოღვაწეობას ეხება” (ქაფიაშვილი 1985, გვ. 47). გამოდის, რომ ნიგნიერებისა და განათლების საქმეში ჩართულობა/არჩართულობას არა გენდერული, არამედ კლასობრივი ფაქტორები განაპირობებდა.

როგორც ჩანს, ილია ამ მხრივ არ გულისხმობს არც კლასობრივსა და არც გენდერულ მიკერძობას; მისთვის მთავარი გახლდათ როგორც განათლების საკითხი, როგორც ფაქტორი ერის ცხოვრებაში, რადგანაც განათლება, მიუხედავად იმისა, ნაციონალისტური იქნება თუ არა, საბოლოოდ მაინც ნაციონალური იდენტობის წრთობის პროცესისათვის სასარგებლო პროდუქტის მომცემია. რაც შეეხება ე. დ. სმიტის მიერ დასმულ შეკითხვას (“არიან თუ არა ნაციები ნაციონალისტი ინტელიგენციების მიერ *de novo* შექმნილნი ან რეკონსტრუირებულნი არსებული კულტურული ‘მასალისა’ და ეთნიკური სენტიმენტების გარეშე”), უკვე ცხადად ჩანს, რომ პასუხი უარყოფითია, თუმცა ისიც უნდა მივიღოთ მხედველობაში, რომ ილია ამგვარი სენტიმენტების არათუ რეკონსტრუირებას, არამედ გენერირებასაც კი ახდენდა.

ილია ჭავჭავაძის “პატარა საუბარი” და მისი დიდი და ფართო ჰორიზონტები

ენობრივი მსოფლხედვა და იდეალიზებული კოგნიტიური მოდელები

როდესაც ნაციონალიზმის, როგორც იდეოლოგიის, შესახებ მსჯელობენ, როგორც წესი, გამოყოფენ ბირთვული დოქტრინიდან მომდინარე სამ ფუნდამენტურ იდეალს; „სწორედ ისინი აცხოველებენ ნაციონალიზმის იდეოლოგიურ მოძრაობას. ესენია: ნაციონალური ავტონომიურობა, ნაციონალური ერთიანობა და ნაციონალური იდენტობა. ასე თუ ისე, ნაციონალიზმის, როგორც იდეოლოგიური მოძრაობის, სპეციფიკური ამოცანები ამ სამი იდეალის ვარიანტებს წარმოადგენს, და ამიტომ, რომ ისინი ასე მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ ნაციონალიზმის ჩემს მიერ ადრე წარმოდგენილ სამუშაო განმარტებაში, რომლის მიხედვითაც ეს ავტონომიურობის, ერთიანობისა და იდენტობის მიღწევაზე ორიენტირებული იდეოლოგიური მოძრაობაა იმ საზოგადოების შიგნით, რომლის ზოგიერთ წევრსაც მიაჩნია, რომ იგი რეალურად არსებულ ან პოტენციურ ‘ნაციას’ განეკუთვნება“ (სმიტი, 2004, გვ. 50-51). ეროვნული იდენტობის წრთობის პროცესი აუცილებლად გულისხმობს ენობრივ კომპონენტს და მასთან დაკავშირებულ მრავალფეროვან საკითხთა ფართო სპექტრს. როდესაც ენობრივი იდენტობის თემაზე საუბრობენ, ხშირად აღინიშნება, რომ ამ იდენტობის მიღწევისათვის საჭიროა იმის მტკიცება, რომ მოცემული საზოგადოება სხვებისაგან განსხვავებულ ენაზე მეტყველებს. ზოგჯერ ისეთ ქმედებებსაც კი ვაწყდებით, როდესაც განსხვავებების ხელოვნურად გენერირებას ცდილობენ (ყველაზე თვალსაჩინო შემთხვევებს ენისათვის დამწერლობისა და ლინგვონიმის შეცვლა წარმოადგენს). თუმცა, თუ მართლაც თავისთავად

განსხვავებულ ენებთან გვაქვს საქმე, მაშინ გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რასაც თავის დროზე ხაზგასმით აღნიშნავდა ვილჰელმ ფონ ჰუმბოლდტი: „სხვადასხვა ენა მხოლოდ იმას კი არ ნიშნავს, რომ ერთი და იგივე საგანი ან მოვლენა სხვადასხვა სიტყვით აღნიშნო, სხვადასხვა ენა სამყაროს განსხვავებული მსოფლხედვაა“ (ჰუმბოლდტი, 1984, გვ. 304).

წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ ასევე ვეცდებით სწორედ ამგვარი განსხვავებები დავაფიქსიროთ და მათი ანალიზიც მოვახდინოთ. წყაროდ აღებული გვაქვს ილია ჭავჭავაძის სტატია „პატარა საუბარი,“ რომელშიც ავტორი ქალთა აღმნიშვნელი ლექსიკის ისეთ საკითხებს ეხება, რაც დღესაც აქტუალურია გენდერულ კვლევებსა და კოგნიტიურ ლინგვისტიკაში. მსჯელობის თანამიმდევრობის დასაცავად თავდაპირველად მოვიყვანოთ ერთი ციტატა აღნიშნული სტატიიდან:

ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს თუნდა ხვადიაო, უთქვამს რუსთაველს. ლომი ლომია, ერთია, — ძუ იყოს, თუნდა ხვადიაო, ამბობს დღესაც გლეხკაცი. მართალია, სწორია, ერთია. ამასა ჰმონმობს ჩვენი ქართული ენაც და ენა ხომ ერთობ იმისთანა რამ არის, რომ მარტო იმას ამოიძახებს ხოლმე, რასაც კაცი ჩასძახებს. ქართველი დედასაც კაცად ჰხადის და ამიტომ „დედა-კაცს“ ეძახის, როგორც მამას — „მამა-კაცს“. განსხვავება მარტო იმაშია, რომ თქვენ ერთის სქესისანი ხართ, და ჩვენ მეორისანი, თქვენ დედობითა ხართ კაცნი და ჩვენ მამობით. არსება-კი ერთია, ორნივ კაცნი ვართ, ორნივ ღვთის სახისა, და მსგავსებისანი. **ასე შეუნახავს დიდი ღირსება დედისა ჩვენს ენას. არა გვგონია, რომელსამე სხვა ენაში დედაცა და მამაც ერთნაირად კაცად წოდებული იყოს** (ხაზი ჩვენია — ზ. კ.).

როგორც ვხედავთ, ავტორი სწორედ ისეთ განსხვავებაზე საუბრობს, რომელიც გამორჩეულ მსოფლხედვას წარმოაჩენს; დღის წესრიგში დგება ენაში არსებული მიმართებების საშუალებით სამყაროს კატეგორიზაციის პრობლემა:

აშკარაა, კაცობა დედათა ისეთივე საპატიო და დიდი სახელია ქართველის აზრით, როგორც კაცობა ერთობ ადამიანისა. დედაც კაციაო, გვეუბნება ჩვენი ენა, და მამაცაო.

ენობრივი და მსოფლმხედველობითი გამორჩეულობის თვალსაჩინოდ წარმოსაჩენად ილია უფრო შორს მიდის და ამგვარი კატეგორიზაციის მოშლის სავალალოობასაც აღნიშნავს; ნიშანდობილია ისიც, რომ მეტი სიმძაფრისათვის ავტორი ენობრივ შეპირისპირებასაც მიმართავს:

ეხლა დედაკაცად თქვენი ხსენება საწყენია, სათაკილოა. ეს დიდი სახელი დაიფუყა, შეიკუმშა, დადნა. საგანი დადნა, დადნა სახელიცა. დღეს დედა დედაკაცი კი არ არის, ქალია. [...] დღეს „დედაკაცი“ მდაბიოთა სახელი-ლაა, თითქო „კაცი-დედა“ მარტო მათ-ლა შერჩენიათ. დღეს „დედაკაცი“ რომ ან თავადის, ან აზნაურის ქალს, ან ერთობ „მლიაპოსანს“ უწოდოთ, გიწყენთ, იუკადრისებს, ითაკილებს: მე ქალი ვარ და არა დედაკაციო“, თითქო ქართული „დედაკაცი“ და რუსული „ნანა“ ერთი და იგივე იყოს.

სწორედ ამ საკითხებზე საუბრისას ილია არგუმენტად იშველიებს ქართული ენობრივი მსოფლმხედვისათვის დამახასიათებელ კიდევ ერთ მნიშვნელოვან რეალიას:

ქართველებისათვის „დედა“ მარტო მშობელი არ არის. ქართველი ღვიძლ ენასაც „დედა-ენას“ ეძახის, უფროს ქალაქს — „დედა-ქალაქს“, მკვიდრს და დიდ ბოძს სახლისას — „დედაბოძს“, უდიდესსა და უმაგრეს ბურჯს — „დედა-ბურჯს“, სამთავრო აზრს — „დედა-აზრს“. გუთნის გამგებელ მამაკაცსაც-კი — „გუთნის-დედას“.

ეს ის პასაჟია, სადაც ილია ჭავჭავაძე ისეთ პრობლემატიკას წამოაყენებს, არც თანამედროვე კოგნიტიური ლინგვისტიკისა და გენდერული კვლევებისათვის არსებითზე

არსებითია. ჩვენ სწორედ ამ ორი, შედარებით ახალი სამეცნიერო დარგის მიღწევების გათვალისწინებით უნდა განვიხილოთ აღნიშნული საკითხი.

ენა და კატეგორიზაცია

უკვე საკმაოზე დიდი ხანია, რაც აღიარებულია ის ფაქტი, რომ ენა არის აზრის წარმომქმნელი (ანუ კოგნიტიური) მოვლენა, ასევე აღიარებულია ენის, როგორც აზროვნების საშუალების, პრიორიტეტული როლი როგორც ენათმეცნიერების, ასევე ფილოსოფოსებისა და ფსიქოლოგების მიერ (შდრ. მაგ., ჰეგელი, 1977). მიუხედავად ამისა, ე.წ. „კოგნიტიური ლინგვისტიკა“ მხოლოდ მეოცე საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის პირმშოა. რატომ „ეგრეთ წოდებული“? თუკი „კოგნიტიური“ გაიგება როგორც ის, რაც „აყალიბებს ცოდნასა და მის შექმნასა და გამოყენებასთან დაკავშირებულ პროცესებს“, მაშინ ნ. ჩომსკის წარმომშობ-ტრანსფორმაციული მოძღვრებაც, როგორც საკუთრივ ენობრივი ცოდნის თეორია, გარკვეულწილად კოგნიტიურად შეიძლება ჩაითვალოს. არადა, როგორც ცნობილია, გენერატივიზმს იმ დოზით ახასიათებს ფორმალიზმი, რომ იგი ზოგჯერ ნაკლებად ტოვებს ბუნებრივი ენისათვის შექმნილი თეორიის შთაბეჭდილებას.

კოგნიტიური ლინგვისტიკის ძირითად პრინციპებად შეიძლება ჩაითვალოს შემდეგი: 1) ენის ცოდნა ადამიანის ცოდნის არა ავტონომიური „ნაკვეთი“ ან „მოდული“, არამედ მისი (ამ ცოდნის) განუყოფელი ნაწილი, რის გამოც ენათმეცნიერებამ ენობრივ მოვლენათა ახსნა უნდა შეუხამოს იმას, რაც ცნობილია გონებისა და ტვინის შესახებ სხვა დისციპლინებიდან: ფილოსოფიიდან, ფსიქოლოგიიდან, ნიეროფიზიოლოგიიდან, ხელოვნური ინტელექტის თეორიებიდან; 2) ენა ასახავს ურთიერთქმედებას ფსიქოლოგიურ, საკომუნიკაციო, ფუნქციურ და კულტურულ ფაქტორებს შორის.

რაც მთავარია, კოგნიტიური ლინგვისტიკა უპირისპირდება გენერატივიზმის მინიმალისტურ, რედუქციონისტულ და „დამავალ“ (დედუქციურ) მიდგომას. ცნობილია, რომ

ჩომსკიანელთა (და არა მარტო მათი) მინიმალიზმი ცარიელ ნიადაგზე არ აღმოცენებულა. მიუხედავად იმისა, რომ ჯერ კიდევ ანტიკურ პერიოდში დანყებულმა კამათმა ენობრივი ნიშნის ბუნების შესახებ ჩვენს დრომდე მოაღწია და მოპაექრე მხარეები რადიკალიზმსაც კი არ მორიდებიან საკუთარი თვალსაზრისების დასასაბუთებლად, დაპირისპირებულ პოზიციათა წარმომადგენლები საოცარ ერთსულოვნებას ამჟღავნებენ იმ დებულებასთან დამოკიდებულებაში, რომლის მიხედვითაც ენა არის ნიშანთა სისტემა. სამწუხაროდ, აღნიშნული დებულება ხშირად, სხვათა შორის, სახელმძღვანელოებშიც კი, აქსიომატურად იყო წარმოდგენილი. ნიშანთა სისტემიდან ამოსვლით განსაზღვრავდნენ ეთნოგრაფიას, მოდას, მხატვრულ ლიტერატურას, კინოს, საერთოდ, კულტურასა და ხელოვნებას. ამავე სიბრტყეზე განიხილებოდა ენაც. ეს ყველაფერი, როგორც პროცესის, ასევე შედეგების თვალსაზრისით, ძალიან ჰგავდა კარგად დავინყებულ მოსაზრებებს ენის ზედნაშენური ბუნების შესახებ. აქ ჩვენ უნდა დავიმოწმოთ ბესარიონ ჯორბენაძის გამონათქვამი იმის თაობაზე, რომ ენა არ არის ნიშანთა სისტემა, ენა მხოლოდ იყენებს მას (ჯორბენაძე, 1997, გვ. 20).

მეოცე საუკუნის ბოლოს კოგნიტიურმა ლინგვისტიკამ საშუალება მოგვცა, რომ ნათლად დაგვეჩინა და ხელშესახებად გვეგრძნო ენობრივი ნიშნის (აღბათ, უფრო სწორი იქნებოდა, თუ ვიტყვოდით ასე: ენის ერთეულთა) ადამიანური განზომილებანი. მისივე დამსახურება არის ის, რომ კვლავ და კვლავ (ამჯერად, აღბათ, საბოლოოდ) აღიარეს ენის ქმედითი როლი ადამიანის კულტურასა და საზოგადოებაში. როდესაც ენის ქმედით როლზე ვსაუბრობთ, უპირველეს ყოვლისა ვგულისხმობთ სინამდვილის ენობრივი კონცეფციის არსებობას, რაც გაზიარებულია პოსტმოდერნისტული აზროვნების თითქმის ყველა მიმდინარეობის მიერ. მოცემული დებულებით ისინი ამტკიცებენ, რომ ის, რასაც ჩვენ სინამდვილედ აღვიქვამთ, წარმოადგენს ჩვენ მიერ მემკვიდრეობით მიღებული ლინგვისტური სისტემის შედეგს. ამ გზას კი მივყავართ იმ თეზისამდე, რომ ინდივიდის ცნობიერება ემყარება მისივე მშობლიური ენის კონცეპტუალურ თავისებურებებს. ენა წარმოადგენს ასპარეზს, სადაც გასაქანს პოულობს ამ ენაზე მოლაპარაკე ერის სოციო-კულტურულ ერ-

თობაში არსებული მენტალური სივრცეებისათვის დამახასიათებელი ყველაზე რელევანტური თავისებურებანი. რა თქმა უნდა, ამ ასპარეზზე ამომწურავად ვერ წარმოჩნდება ამ სოციო-კულტურული ერთობის წევრთა კოგნიტიური სამყარო, მაგრამ ფაქტია ის, რომ ენობრივ-ეროვნული სპეციფიკა ნამდვილად აისახება. ღირსსაცნობია შემდეგი გარემოება: თავდაპირველად კოგნიტიური ლინგვისტიკა სულაც არ იყო მონოდებულები იმისათვის, რომ ცალკეულ ენათა და კულტურათა დამახასიათებელი თავისებურებები წარმოეჩინა. მაგრამ ზოგადი და საყოველთაო ნიშან-თვისებების ძიებისას სპეციფიკები ლოგიკურად მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ საჭიროა სწორედ ცალკეულ ენათა და კულტურათა სპეციფიკის შესწავლა და მათი შედარება. სწორედ ამ შედარების შედეგად აღიარეს, რომ, რადგანაც ბუნებრივი ენის კატეგორიები იმავე ტიპისაა, როგორც სხვა კატეგორიები ჩვენს კონცეპტუალურ სისტემაში, ხოლო მონაცემები ენობრივი კატეგორიების შესახებ ხელს შეგვიწყობს, უკეთ ჩავწვდეთ კოგნიტიურ კატეგორიებს, მაშინ ცხადი ხდება ყოველი ენის, როგორც აზრების უნიკალური ორგანიზაციისა და მათი წარმოქმნის განსხვავებული წესების ერთობლიობათა, მნიშვნელობა (ლეიკოფი, 1987, გვ. 113).

კოგნიტიურ ლინგვისტიკაში მიღებულია ენის შემდეგი განმარტება: ენა გაიგება, როგორც „იმ რესურსების ერთობლიობა, რომელიც ხელმისაწვდომია ენის მომხმარებელთათვის აზრთა სიმბოლიზაციის განსახორციელებლად და ამ სიმბოლიზაციების ერთმანეთისათვის გადასაცემად. ენის ათვისება ამ რესურსებისაგან რეპერტუარის შექმნას ნიშნავს... ენის გამოყენება კი გულისხმობს მოცემულ შემთხვევაში საჭიროების მიხედვით ამ რესურსების შერჩევითს აქტივირებას“ (ტეილორი, 2003, გვ. 30). აუცილებელია შევნიშნოთ, რომ კოგნიტიური ლინგვისტიკა არ უნდა წარმოვიდგინოთ როგორც რომელიმე ფსიქოლოგიური დისციპლინა, რომელიც ენის საკითხებითაც არის დაინტერესებული. ამ სფეროში მომუშავე სპეციალისტს ისევე აინტერესებს გრამატიკის, ფონოლოგიის, სემანტიკისა და მისთანა საკითხები, როგორც სხვა საენათმეცნიერო მიმდინარეობათა წარმომადგენლებს. კოგნიტიური ლინგვისტიკა სხვათაგან იმით განსხვავდება, რომ იგი არ კმაყოფილდება ენობრივი ფაქტების

უბრალო აღწერა-ფორმალიზებით, იგი ამ მასალას უხამებს და უკავშირებს ადამიანის შემეცნებითს შესაძლებლობებს. ამასთანავე, საგანგებოდ უნდა შევეხოთ კიდევ ერთ პრინციპულ განსხვავებას კოგნიტიურ და გენერატიულ მიდგომებს შორის. თავის დროზე ნ. ჩომსკი საკმაოდ პრეტენზიული ტონით საუბრობდა სემანტიკისაგან განყენებული სინტაქსის შესწავლის თაობაზე: „დიდი ძალისხმევა იხარჯება შემდეგ კითხვაზე პასუხის გასაცემად: ‘როგორ უნდა ავაგოთ გრამატიკა მნიშვნელობის გაუთვალისწინებლად?’ თავისი არსით კითხვა არასწორადაა დასმული, რადგანაც ის მოსაზრება, რომ გრამატიკა უნდა ავაგოთ მნიშვნელობის გათვალისწინებით, სავსებით უსაფუძვლოა. მაშინ მსგავსადვე გამართლებული იქნება შემდეგი შეკითხვა: ‘როგორ ავაგოთ გრამატიკა, თუკი არ ვიცით მოლაპარაკეთა თმის ფერი?’ კითხვა შემდეგნაირად უნდა ჩამოყალიბდეს: ‘როგორ ავაგოთ გრამატიკა?’“ (ჩომსკი, 1957, გვ. 93). ავტორის ეს გამონათქვამი არ გამორიცხავს სემანტიკის სერიოზულ, მეცნიერულ შესწავლას; მისთვის მთავარი იყო, რომ სინტაქსი გამოეკვლია მნიშვნელობისგან დამოუკიდებლად. მხოლოდ ამის შემდეგ მიიჩნევდა იგი შესაძლებლად სინტაქსისა და სემანტიკის შეხების ნერტილების რკვევას. კოგნიტიურმა ლინგვისტიკამ უკუაგდო ამგვარი მიდგომა, გააქარწყლა ჩომსკიანელთა მიერ შექმნილი და ანგაჟირებული მითი ე.წ. „უნივერსალური გრამატიკის“ არსებობის შესახებ და, რაც მთავარია, ძირითადი კვლევითი ვექტორი სწორედ მნიშვნელობისაკენ წარმართა: „ენის უპირველესი ფუნქცია მნიშვნელობის გადმოცემაა. ამიტომაც, გრამატიკამ რაც შეიძლება უშუალოდ უნდა გვიჩვენოს, როგორ უერთდება ფორმის პარამეტრები მნიშვნელობის პარამეტრებს“ (ლეიკოფი, 1987, გვ. 583). ამასთანავე, კოგნიტიურ ლინგვისტიკაში გაიზიარეს ენობრივი ფარდობითობის (სეპირ-ჟორფის ჰიპოთეზა) თეორიაში მიღებული დებულება, რომ დედაენა უყალიბებს ადამიანს განსაკუთრებულ მსოფლხედვას, რომელიც განსხვავდება სხვა ენებზე მოლაპარაკეთა მსოფლხედვისაგან. ამის დადასტურებაა ის, რომ აღიარებულია ზემოაღნიშნულ შემეცნებით შესაძლებლობათა პოვნირება ენაშიც; ესენია: ა) კატეგორიზაცია; ბ) ფიგურებისა და ფონის ორგანიზაცია; გ) მენტალური წარმოდგენები; დ) მეტაფორა; ე) ცნებითი არქეტი-

პები; ვ) დანასკვი; ზ) ავტომატიზაცია; თ) დაგროვება და გამოთვლა, ჩამონათვალი და წესები; ი) ფოკუსირება ფორმაზე; კ) საზოგადოებრივი ქცევა; ლ) სიმბოლური ქცევა.

უნიკალური და სხვებისაგან განსხვავებული ენობრივი და კოგნიტიური თვისებების წარმოჩენის მიზნით ყურადღება გამახვილდა მეტაფორის ცნებაზე. საერთოდ, ენაში სიტყვის მთავარ ფუნქციად ნომინაციურობა მიიჩნევა. ნომინაციის, როგორც მოვლენის, ბუნებიდან გამომდინარე კი ჭირს მისი წარმოდგენა ოდენ შიგაენობრივ პროცესად; აქ ხომ უამრავი სოციო-კულტურული ფაქტორი იჩენს თავს. ამ მხრივაც თვალსაჩინოა განსხვავებები სხვადასხვა ენასა და, შესაბამისად, სხვადასხვა ენობრივ მსოფლხედვას შორის. კოგნიტიური დისკურსის გაძლიერებასა და ინტენსიფიკაციას ხელი შეუწყო მეტაფორის ცნების ჩამოყალიბებამაც. ტრადიციული შეხედულებით, „მეტაფორიზება სიტყვისა უფრო მხატვრული ენის თვისებაა“ (ლლონტი, 1988, გვ. 26). კოგნიტივისტები კი ამ საკითხს სრულიად განსხვავებულად უდგებიან: „უმრავლესობისათვის მეტაფორა პოეტური აზროვნების საშუალება და რიტორიკული მაღალფარდოვნებაა—უფრო ექსტრაორდინარული, ვიდრე ჩვეულებრივი ენის საგანი. უფრო მეტიც, მეტაფორა, როგორც წესი, განიხილება მხოლოდ ენის კუთვნილებად, უფრო სიტყვების და არა აზრებისა და ქმედების მახასიათებლად. ამის გამო მრავალ ადამიანს ჰგონია, რომ უმეტაფოროდაც იოლად გავლენ ფონს. ჩვენ დავინახეთ, რომ მეტაფორა შეაღწევს ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაში, არა მარტო ენაში, არამედ აზრსა და ქმედებაშიც. ჩვენი ჩვეულებითი ცნებითი სისტემა, რომელზე დაყრდნობითაც ჩვენ კიდევაც ვაზროვნებთ და კიდევაც ვმოქმედებთ, თავიდან ბოლომდე მეტაფორულია თავისი არსით“ (ლეიკოფი და ჯონსონი, 1980, გვ. 3). რადგანაც ამ მეტაფორულობის თავისებურებათა გამოვლენის საუკეთესო საშუალება ენაა, ამიტომაც გამორჩეულ მნიშვნელობას ვანიჭებთ მოცემული ენისათვის დამახასიათებელი ცნებითი მეტაფორების წარმოჩენას. ნიშანდობლივია, რომ ყველაზე ნათლად სწორედ აქ ამკარავდება განსხვავებები სხვადასხვა ენობრივ მონაცემზე დამყარებულ ეროვნულ მსოფლხედვას შორის. შეიძლება დავუშვათ, რომ ზოგადად ნომინაციის კანონები და ლოგიკა, მათ შორის მეტაფორიზაციისა, როგორც

მეორეული ნომინაციური მოვლენისა, უნივერსალურია, მაგრამ კოგნიტიურმა ლინგვისტიკამ დაამტკიცა, რომ მეტაფორიზაციის პროცესი და შედეგები გამოირჩევა კერძო თავისებურებებით, უნიკალურობითაც კი.

დედის აღმნიშნელი სიტყვები და მათი მსოფლხედვითი სპექტრი

კოგნიტიურ ლინგვისტიკაში შემუშავებულია პროცედურა, რომლის მიხედვითაც ამჯერად განზრახული გვაქვს ამ თავისებურებათა წარმოჩენა; იგი შემდეგია: საანალიზოდ ავიღეთ დედის აღმნიშნელი სიტყვები ქართულსა და ინგლისურში; თავდაპირველად წარმოვადგენთ მის ძირითად მნიშვნელობას, ხოლო შემდეგ იმ გადატანით მნიშვნელობებსაც, რომელთა საფუძველზეც ამ ენებში შექმნილია (და იქმნება) შესაბამისი ცნებითი მეტაფორები. ამ გზით შევეცდებით გამოვავლინოთ ამ ცნების, როგორც პროტოტიპული სტრუქტურის, კოგნიტიური დიაპაზონის ჰორიზონტები ქართულ ენაში. იმისათვის რომ წარმოდგენილ მასალას უფრო მკაფიო გამოსახულება მივანიჭოთ, ქართული მაგალითების პარალელურად უცხოენოვანი მონაცემებიც იქნება გამოყენებული. ამის საჭიროებას ისიც ადასტურებს, რომ „მოცემული კულტურის ყველაზე არსებითი ღირებულებები უშუალო კავშირშია ყველაზე არსებითი ცნებების მეტაფორულ სტრუქტურასთან ენაში“ (ლეიკოფი და ჯონსონი, 1980, გვ. 22). რადგანაც საქმე მდებარის აღმნიშნელ სიტყვას ეხება, სწორედ ამიტომ აქ გარკვეულ ინტერესებს ამჟღავნებს გენდერლინგვისტიკა. ტრადიციულად მიღებულია, რომ გარკვეული კულტურა ქმნის თავის სპეციფიკურ კონტექსტს და, ამგვარად, მის ფარგლებში შექმნილ ღირებულებებს ანიჭებს ენობრივ ერთეულებს. მაშასადამე, როდესაც ჩვენ ვსაუბრობთ ენისა და გენდერის ურთიერთქმედებაზე, როგორ წესი, არა ენა, არამედ კულტურა მიიჩნევა ვინაობის, სიტუაციების და ა.შ. შემქმნელად, რის შედეგადაც გვაქვს შესაბამისი კანონზომიერებები თუ თავისებურებები. აღნიშნული, რა

თქმა უნდა, სიმართლეს შეესაბამება, თუმცა არა სრულყოფილად (ზემოთქმულის დადასტურების მცდელობა უკვე ყოფილა სპეციალურ ლიტერატურაში; იხ. მაგ., ბინგი, 1991). ჩვენი აზრით, ცალკეულ ენასაც თავისი აგებულებითა თუ გამოყენების ყალიბებით ძალუძს კულტურული თავისებურებების შექმნა-სახეცვალება. თავდაპირველად მოყვანილ თვალსაზრისს ადასტურებს ევრო-ამერიკულ გენდერლინგვისტიკაში შერჩეული ენობრივი მასალა და მათი ანალიზის საფუძველზე შემუშავებული მიდგომები და შეხედულებები, რომელთა მიხედვითაც, ათასწლეულების განმავლობაში არსებული პატრიარქალური წყობის გამო ენაშიც დამკვიდრდა გარკვეული მასკულიზური სტერეოტიპები, რისი შედეგიცაა ქალთა უხილავობა ენაში და ერთგვარი ნეგატიური სემანტიკური სივრცე (იხ. მაგ., მილერი და სუიფტი, 1975). სწორედ ხსენებული მიდგომების „დამსახურება“, როგორც კოგნიტიურ ლინგვისტიკაში, ასევე ენისა და გენდერის კვლევაში ისეთი მოდელის ჩამოყალიბება, რომელიც ძირითადად ემყარება ევროპის ინდოევროპული ენებიდან აღებულ ემპირიულ მასალას, და რომელიც შემდეგ „კლასიფიკაციას“ გვაძლევს: „ქალები, როგორც მეორე სქესი“ და „ქალი, როგორც დედა და როგორც მეძავი“ (ლეიკოფი, 1987, გვ. 6). რაც უნდა მძიმედ აღსაქმელი იყოს მოყვანილი ფორმულა, იგი გამოყვანილია ზემოაღნიშნული ემპირიული მასალის კონკრეტული საანალიზო მეთოდებით გასინჯვის შედეგად.

ინგლისურენოვან კოგნიტიურ ლინგვისტიკაში დედის აღმნიშვნელი სიტყვა *mother* არაეთხელ გამხდარა კვლევის საგანი (ლეიკოფი, 1987). მიუხედავად აზრთა სხვადასხვაობისა, საბოლოოდ დადგენილია, რომ ინგლისურში *mother* არის ცნება, რომელიც ემყარება რამდენიმე კოგნიტიურ მოდელს (ანუ ქარგას):

— მშობიარობის ქარგა: პიროვნება, ვინც შობს, არის *დედა*.

— გენეტიკური ქარგა: მდედრი, რომელიც იძლევა გენეტიკურ მასალას, არის *დედა*.

— საზრდოობის ქარგა: ზრდასრული მდედრი, რომელიც კვებავს და ზრდის ბავშვს, არის ამ ბავშვის *დედა*.

— ქორწინების ქარგა: მამის ცოლი არის *დედა*.

— გენეალოგიური ქარგა: უახლოესი წინაპარი ქალი არის დედა. (ლეიკოფი, 1987, გვ. 74).

ბუნებრივია, რომ, თუ ცნება mother მხოლოდ ზემოჩამოთვლილი ქარგებისაგან შედგება, ინგლისურენოვან საზოგადოებებში მას ვერ გაუჩნდება სხვა პროტოტიპული ეფექტი, თუ არა ისეთები, როგორებიცაა stepmother 'დედინაცვალი', surrogate mother 'სუროგატი დედა', foster mother 'დედობილი', biological mother 'ბიოლოგიური დედა', donor mother 'დონორი დედა' და მისთანები. გარკვეული მსგავსებები ქართულსა და ინგლისურს შორის შეიძლება დაფიქსირდეს, თუმცა, ჩვენი აზრით, უფრო თვალშისაცემი და ღირსსაცნობია ამ მხრივ არსებული განსხვავებები.

ამ განსხვავებათა წარმოსაჩენად ლექსიკოგრაფიული წყაროების მონაცემებს უნდა მივმართოთ. „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ რვატომეულში **დედა**’ს დენოტაციური მნიშვნელობა შემდეგი სახითაა მოცემული:

„დედა (დედისა, ზოგჯერ დედასი) 1. ქალი თავისი შვილების მიმართ, — მშობელი (ქალი). კარგი შვილი დედის გულის ვარდიო (ანდაზა). მუნჯის ენა დედაძიცისო (ანდაზა). [ფერეიდნელების] დედები, ცოლები, დები მხოლოდ ქართულ ენაზე ლაპარაკობენ (ი. გოგებ.). | ფიგურ. ვამაყობთ, ჩვენი სამშობლო დედაა შენი მშობელი (ა. მირცხ.)“ (ქეგლ, 1953, სვ. 1113).

შემდეგ მოცემულია რამდენიმე კონოტაცია:

„2. ძვ. ქალი, დედაკაცი. დედათა საქმე, რომელიც მონათლულია ქალების საქმედ, დღითი დღე წინ მიდის (ილია). ჰოი დედანო, მარად ნეტარნო! (ნ. ბარათ.). 3. ზოგიერთი დედალი ფრინველი, ცხოველი ან მწერი თავისი შვილ'ებ'ის მიმართ. დედის წინ მარბენალ კვიცს მგელი შეჭამსო (ანდაზა). პანანინა ჩიორები დედასთან სიამოვნებით ატარებდნენ დროს ყანაში (ი. გოგებ.). ბატკანმა ჰკითხა დედასა: დედავ, რისთვისა ბლავიო? (შ. მღვიმ.). 4. იხმარება ნამატის მომცემი ან კიდევ შვილებიანი ზოგიერთი ცხოველი-

სა, ფრინველისა და მწერის მსაზღვრელად (ინერება ცალკე). *დედა კატა*. — *დედა ვეფხვი*. — *დედა ჩიტი*. — *დაცარიელებულ უჯრას მუშა ფუტკრები წმენდენ და იქ დედა ფუტკარი ახალ კვერცხსა დებს (ი. გოგებ.)*. *დაეძებს ბლავილით დედა ცხვარი ბატკანს, ბატკანი დედას (ვაჟა)*. *დედა გუგულმა დაინახა, რომ მისი ბარტყები სხვა ფრინველების ბუდეებში ურიგოდ არ იზრდებიან (ი. გოგებ.)*. || *გადასაწიდნი (ვაზი)*. *იმ ვაზს, რომლის რქასაც გადააწვენიდნენ, დედა ვაზი ეწოდებოდა (ივ. ჯავახ.)*. 5. *გამოხატავს ზოგიერთი არსებითი სახელის მდებრობით სქესს (ინერება ერთად)*. *დედაკაცი*. — *დედაბერი*“ (ქეგლ, 1953, სვ. 1113-1114).

ამას კი მოსდევს შემდეგი გადატანითი მნიშვნელობები:

„6. *გადატ.* რაც რისამე წყაროა, რაც დასაბამის, სიცოცხლის მომცემია, — რისამე საფუძველი, წარმომშობი, სათავე, საწყისი. *განმეორება დედაა ცოდნისა*. — *სიზარმაცე და უსაქმურობა დედაა ყოველგვარი უბედურებისაო (ხალხ.)*. 7. *გადატ.* მთავარი, ძირითადი (ინერება ერთად). *დედააზრი*. — *დედაბოძი*. — *დედაქალაქი*“ (ქეგლ, 1953, სვ. 1114).

სწორედ ის ფაქტი, რომ სიტყვით **დედა** ქართულში შესაძლებელია ზემომოყვანილი (გგულისხმობთ ბოლო ორს) მნიშვნელობების (და ეს მნიშვნელობები არც დენოტაციაში შედის და არც კონოტაციაში) გადმოცემა, არის საფუძველი ამ ცნების კოგნიტიური დიაპაზონისა, რაც საცნაური ხდება შემდეგი ცნებითი მეტაფორების საშუალებით:

(1) **დედააზრი** „წიგნ. ძირითადი, მთავარი აზრი. *ვისაც სურს ამირანის თქმულების ... დედააზრი წარმოიდგინოს, მან უნდა შეისწავლოს შედარებით ყველა ქართული თქმულება (ივ. ჯავახ.)*. || სახელმძღვანელო აზრი, შეხედულება, მოსაზრება. *ჩვენი დედააზრი ეს არის: ხალხის ცხოვრება ყოველმხრივ და ჰარ-*

მონიულად შევისწავლოთ (ილია)“ (ქეგლ, 1953, სვ. 1115-1116).

(2) **დედაარსი** „ნიგნ. მთავარი არსი, არსებითი მხარე; ბუნება, რაობა“ (ქეგლ, 1953, სვ. 1116).

(3) **დედაბოძი** „1. ძველი ქართული სახლის — დარბაზის — მთავარი ბოძი, დგას შუაში, მთელი სახურავი მასზეა დაყრდობილი; თავთან ერდოა (სათვალე), დაბლა-კი კერაა (ჩვეულებრივ, საგანგებოდ დაჭრელებულია: ზედ გამოსახულია მზე, მთვარე და სხვა; მიკრული აქვს კაჩო ან ირმის რქა საოჯახო ნივთბის დასაკიდებლად. თუ სახლში უფროსი არა გყავდეს, დედაბოძს დაეკითხეო **(ანდაზა)**. ვისაც სახლი არ აუშენებია, დედაბოძი მიწიდან ჰგონია ამოსულიო **(ანდაზა)**. ქართველი ... ეძახის ... მკვიდრსა და დიდ ბოძს სახლისას «დედაბოძს» **(ილია)**. 2. ნიგნ. ვადატ. (რისამე) საფუძველი, მთავარი საყრდენი, ქვაკუთხედი. |||| ლერძი, მამოძრავებელი ძალა. კულტურა და მასთან განუყოფელი ინტენსიური ცხოვრება კაცობრიობის ღონისა და სიმკვიდრის დედაბოძია **(ილია)**“ (ქეგლ, 1953, სვ. 1116).

„დასაყრდენი, დასამაგრებელი, ძალა, შემნახველი, მარჩენალი, სიმდიდრე, შეძლება. „წამოგექცა, ოჯახო, დედაბოძი, დაგიმინდათ, თოფო და ხმალო, თქვენი ფანდი ვაჟკაცი“ (ილია).

„დედაბოძის ბოძია, რომელზედაც დამყარებულია სახურავი სახლისა. ვადატანით, ხატოვნად, ოჯახში დედაბოძად მამაკაცი ითვლებოდა (მასზეა დამყარებული მთელი ოჯახის კეთილდღეობაო.) ოჯახში უფროსი რომ მოკვდებოდა, იტყოდნენ — ოჯახს დედაბოძი გამოეცალაო. „დედაბოძს“ შემდეგ მნიშვნელობა გაუფართოვდა“ (სახოკია, 1979, გვ. 150).

„გუთნ-იდედაბოძი-ი (ქართლ.) გუთნის ძირითადი ნაწილი, სახნისი, ღირღატი“ (ღლონტი, 1984, გვ. 203).

(4) **დედაბუდე** „გადატ. ნყარო, სათავე. ყოველგვარი უსიამოვნებისა და ურთიერთობისადმი მტრობის დედაბუდე საკუთრებისა და ლხინისადმი მისწრაფება-აო [ამბობნდა მაზდაკი] (ივ. ჯავახ.)“ (ქეგლ, 1953, სვ. 1117).

(5) **დედაბურჯი** „მთავარი ბურჯი. ქართველი ... უდიდესსა და უმაგრეს ბურჯს «დედაბურჯს» ეძახის (ილია)“ (ქეგლ, 1953, სვ. 1117).

(6) **დედაკინაძ** „გუთანში სწორი და გრძელი რკინის ნაწილი, რომელზედაც მიმაგრებულია საკვეთი, სახნისი, ფრთა და სხვ.“ (ლამბაშიძე, 1988, გვ. 182)

(7) **დედამინა** „1. მზის სისტემის ცთომილი (პლანეტა), რომელზედაც განვითარებულია ორგანული სიცოცხლე და ჩვენ ვცხოვრობთ. შეიბენ ცა და დედამინა, მოჰყვენ თავ-თავის ქებასა (ხალხ.). უნინ გალილეი კინალამ ცეცხლში დაწვეს, — რადა სთქვი, მზე დგას, დედამინა ტრიალებსო (ილია). || ფიგურ. დედამინას გული გადაუხსნა, შიგ ... უღვევლი სიმდიდრე ჩაუდვა და ადამიანს უანდერძა (ილია). || მთელი ქვეყანა, მსოფლიო“ (ქეგლ, 1953, სვ. 1119).

აღსანიშნავია, რომ ქართულ **დედამინა**'ს მოეპოვება პარალელები ზოგიერთ ევროპულ ენაში (ინგლ. mother earth, გერმ. Mutter Erde და ა. შ.). თუმცა ეს დამთხვევა ბიბლიიდან იღებს სათავეს: „შიშველი გამოვედი დედის მუცლიდან და შიშველი დავბრუნდები იქ“ (იობი 1.21). ამასთან დაკავშირებით თ. გასტერი მიუთითებს, რომ „არავინ ბრუნდება დედის მუცელში. მაშასადამე, იქუნდა გავიგოთ დეიქტურად: მთქმელი მიუთითებს მინაზე იმის მინიშნებით, რომ ის არის ყველა ადამიანის დედა“ (გასტერი, 1969, გვ. 786). მასთანვე უნდა იყოს დაკავშირებული **დედაბუნება** და მისთანა ცნებითი მეტაფორები (სხვათა შორის, აქაც დამთხვევაა ქართულსა და სხვა ენებს შორის (შდრ. ასევე რუსული *Мать-сыра земля*, რომელსაც სპეციალურ ლიტერატურაში ისტორიოსოფემის *Родина-Мать* ამოსავლად მიიჩნევენ (რიაბოვი, 2001, გვ. 101)); ბუ-

ნებრივია, რომ ზემომოყვანილი ფაქტების გაუთვალისწინებლად უფრო ძნელი უნდა იყოს ობიექტური დასკვნების გამოტანა, ვიდრე ეს ზოგიერთ ნაშრომში ხდება; მაგალითად: „ქალის როლის განსაკუთრებულობა ასახულია ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში, ქართულ ენაში [...] ღრმა აზრია ჩაქსოვილი ქართულ სიტყვაში „დედამინა“ — ღვთაების მნიშვნელობით (დღევანდელი მნიშვნელობის „დედამინა“ ძველ ქართულში აღინიშნებოდა სიტყვით „ქუეყანა“)“ (მაჩაბელი, 2002, გვ. 3). როგორც ჩანს, ქართულის სინამდვილეს ერთგვარ საფუძველს უქმნის ქრისტიანობამდელი მონაცემი: კავკასიელთა უძველესი მითოლოგიური სისტემისა და ქვესისტემების რეკონსტრუქციისას ქ. სიხარულიძე ყველაზე უფრო ხელჩასაჭიდად მიიჩნევს წარმოდგენებს ხთონური ღვთაებების შესახებ (რადგან ისინი გაცილებით უფრო მყარად შემორჩებიან ხალხის მეხსიერებას) და გვაძლევს ღვთაებათა შემდეგ შიდა იერარქიას: მიწის ღვთაება (დედამინა) > ადგილის დედა > ფუძის ანგელოზი; ავტორი დაასკვნის: „ამ სტრუქტურის ელემენტთა საერთო ნიშნებია: ღვთაებრივი არსი, მდებრობა, ნაყოფიერების ფუნქცია და ადამიანის მფარველობა, მაგრამ ისინი განსხვავდებიან ძალმოსილებითა და მოქმედების მასშტაბებით. ამ სისტემაში მთავარი და წარმართველია მიწის ღვთაება“ (სიხარულიძე, 2002, გვ. 58). და მაინც, ზემოაღნიშნული ცნებითი მეტაფორა ჩვენი პლანეტის სახელწოდებად მხოლოდ ქართულში ფიქსირდება.

(8) **დედაქალაქი** „სახელმწიფოს მთავარი ქალაქი, ჩვეულებრივ, მთავრობისა და უმაღლესი საკანონმდებლო ორგანოს ადგილსამყოფელი (სინონ. ძვ. სატახტო ქალაქი). *საქართველოს დედაქალაქი თბილისია. — ქართველი ღვიძლ ენასაც «დედა ენას» ეძახის, უფროს ქალაქს «დედაქალაქს» (ილია). მცხეთა ... ძველ დროში დედაქალაქი იყო საქართველოსი (ი. გოგებ.)*“ (ქეგლ, 1953, სვ. 1120).

ჯერ კიდევ ძველ ქართულში ამ სიტყვას დერივატივებიც ჰქონდა: **დედაქალაქელი** „რომელთა შინა პატრიარქისა ბელდასხმულ იყვნენ მიტროპოლიტნი, გინა თუ **დედაქალაქელთა** მიერ ქმნილნი ეპისკოპოსნი“, „ხოლო თუ მიერ კერძო ამათსა არარას ბელ-ყოფად ქმნად თვინიერ ეპისკოპოსისა

დედაქალაქელისა“; დედაქალაქობაჲ „რაოდენნი ქალაქნი ნიგნთა მიერ სამეუფოსა სახელითა **დედაქალაქობისაჲთა** პატივი-იცნეს“ (სარჯველაძე, 1995, გვ. 75).

აუცილებლად უნდა გაესვას ხაზი იმ ფაქტსაც, რომ ეს და სხვა ცნებითი მეტაფორები გენდერული მეტაფორებია და არა სქესობრივი. ამას პრინციპული მნიშვნელობა აქვს: თავის დროზე ერთმა ცნობილმა ქართველმა ქუთაისი ირონიულად საქართველოს „მამაქალაქად“ მოიხსენია; ცხადია, რომ ამით მან დაანგრია ქართულისათვის არსებითი პრინციპი **დედა**-მსაზღვრელიანი ცნებითი მეტაფორების წარმოებისა. ნიშანდობლივია, რომ, რაც ხდება ერთ, რომელიმე ენასა და კულტურაში არ არის სავალდებულოდ მოსალოდნელი სხვაში; შევადაროთ, მაგალითად, რუსულის ვითარება: „ინტერესს იწვევს აგრეთვე სქესის კატეგორიასა და მეტაფორული მნიშვნელობის მქონე, გენდერულად განპირობებული ლექსიკური ერთეულების „კონკურენციის“ კანონზომიერებათა დადგენა (შდრ., *Одесса-мама, Ростов-папа, მაგრამ Киев-мать городов русских*)“ (კირილინა, 2002, გვ. 23). სხვადასხვა ენასა და კულტურას შორის ამ მხრივ არსებული განსხვავებები, მათ შორის, პოლარულიც უფრო თვალსაჩინო გახდება ქვემოთ განხილული მასალის საფუძველზე.

(9) **დედაციხე** „მთავარი ციხე“ (აბულაძე, 1973, გვ. 139).

(10) **დედაძარღვი** „ნიგნ. გადატ. არსებითი მხარე, საფუძველი, ძირითადი, მთავარი (აზრი). *ჩვენი სურვილია..., რომ მარტო დედაძარღვს მეთოდისას მივაგნოთ (ილია)*“ (ქეგლ, 1953, სვ. 1121).

საილუსტრაციო მასალა, რა თქმა უნდა, კიდევ მოიპოვება და სათანადო დასკვნებსაც მხოლოდ ყველა მათგანის ანალიზის შემდეგ გამოვიტანთ, ოღონდ ამჯერად საგანგებოდ უნდა ვიმსჯელოთ კიდევ ერთი ამგვარი ცნებითი მეტაფორის შესახებ: ეს არის **დედაენა**.

აქ **დედა** კვლავაც მსაზღვრელად გამოიყენება და რომელსაც გარკვეული სახით ერთგვარი „პარალელებიც“ კი მოეპოვება ევროპულ ენებში:

(11) **დედაენა** „1. ენა, რომელსაც ბავშვობიდანვე ითვისებს ადამიანი მშობელთაგან და მახლობელთაგან და ყველაზე უფრო ბუნებრივია მისთვის ლაპარაკსა და აზროვნებაში; ენა, რომელზედაც პირველად ამეტიყველდება ბავშვი და რომელიც ურთიერთობის საშუალებაა იმ საზოგადოებისა, რომლის წევრიც თვითონ არის, — მშობლიური ენა, ღვიძლი ენა. *ქართველი ღვიძლ ენასაც «დედა ენას» ეძახის (ილია). კრულია მისი სახელი, ვინც დაგმობს დედა ენასა (აკაკი)*“ (ქეგლ, 1953, სვ. 1114).

როგორც ცნობილია, სხვა ენებშიც მოიპოვება მსგავსი ფორმულა მშობლიური ენის აღსანიშნავად (მაგ.: ინგლ. mother tongue, გერმ. Muttersprache, ფრ. langue maternelle, ესპ. lengua materna, სკანდ. modersmål, ჰოლ. moedertaal, რუმ. limba materna და ა.შ.). თუმცა, როგორც აღმოჩნდა, ევროპულ ენებში ამ სიტყვათშეხამებას ჩვენგან განსხვავებული სოციოკულტურული მოტივაცია ჰქონია. სხვათა შორის, ციციერონი ლათინურს „მამათა ენას“ (sermo patria) უწოდებდა. ამასთან დაკავშირებით, ე. ჰაუგენი იხსენებს იმ ფაქტს, რომ შუა საუკუნეების ევროპაში მხოლოდ მამაკაცები იღებდნენ განათლებას (ეს კი ლათინურ ენაზე ხდებოდა), ხოლო ქალები მონოდებულები იყვნენ მხოლოდ საოჯახო საქმეების საკეთებლად, მათ შორის ბავშვების აღსაზრდელად; დედები კი თავიანთ შვილებს არა მკვდარ ლათინურზე (რომელიც მათ არ ჰქონდათ ნასწავლი), არამედ თავიანთ მშობლიურ ენაზე ესაუბრებოდნენ. შესაბამისად, ლათინური ითვლებოდა „მამის ენად“, რადგან იგი იყო სამნიგნობრო ენა, დასავლეთ ევროპის ერთა ენები კი „დედის ენად“, რადგანაც „ადრეულ შუასაუკუნეებში იგი ძირითადად წარმოადგენდა **კნინობით** (ხაზი ჩვენია — ზ. კ.) ტერმინს ქალებისა და ბავშვების, ე. ი. წერა-კითხვის უცოდინარი ხალხის, ენის აღსანიშნავად... იგი გაჩნდა იმისათვის, რომ აესახა ახლებური დაპირისპირება მამაკაცებისა და ქალების ენას შორის“ (ჰაუგენი, 1991, გვ.

82). როგორც ვხედავთ, ამ ტერმინის წარმოშობას სპეციფიკური სოციალური პირობები ედო საფუძვლად დასავლეთ ევროპაში. აღსანიშნავია, რომ დღესაც მისი გაგება ქართული მსოფლხედვისაგან პრინციპულად განსხვავდება; მას შენარჩუნებული აქვს სოციალური ცნების ელფერი, და მას მრავალი ავტორი იყენებს დასავლეთ ევროპაში განვითარებადი ქვეყნებიდან მიგრირებული ან ადგილობრივი, ძირძველი ეროვნული უმცირესობების ენათა აღსანიშნავად. ამით იმის თქმა გვინდა, რომ ქართული და ევროპული ენების „მასალობრივი“ დამთხვევა ამ შემთხვევაში არ ნიშნავს მსოფლხედვითს იგივეობას (ამ მხრივ არსებულ პოლარულ განსხვავებას ასევე ამაგრებს პრინციპულად სხვაგვარი სოციოლინგვისტური სიტუაცია, რომელიც უძველესი დროიდანვე დასტურდება საქართველოში. ვგულისხმობთ იმას, რომ ჩვენს ქვეყანაში ქალები არ ყოფილან გარიყული მწიგნობრობისაგან: „არსებული წერილობითი წყაროებისა და ისტორიოგრაფიის საფუძველზე დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ქართველი ქალი საქართველოში ქართული დამწერლობის შემოღებისთანავე დაეუფლა წერა-კითხვას, მწიგნობრობას, საეკლესიო და საერო ლიტერატურას, პოეზიას, თარგმნის ხელოვნებას. ... ამ თვალსაზრისით, რასაკვირველია, ნიშანდობლივია, რომ საქართველოს ქალის წიგნიერების შესახებ ყველაზე ადრეულ მოწმობას უკვე ჩვენამდე მოღწეულ პირველსავე ჰაგიოგრაფიულ თხზულება „შუშანიკის წამებაში“ ვხვდებით“ (ხაზარაძე, 2002, გვ. 9-10)); ევროპული ენებისა და კულტურებისაგან განსხვავებით, პირიქით, ქართულში მსაზღვრელი **დედა** მთავარისა და ძირითადის აღმნიშვნელია (შდრ.: „დედაენა მთავარ ენას ნიშნავს და არა ვისიმე დედის ენას (სოციოლოგიის ობიექტია და არა ინდივიდუალური ფსიქოლოგიისა), ისევე, როგორც დედაბოძი, დედაქალაქი... დედაქალაქი ხომ არ არის ვისიმე ქალაქი, არამედ ქვეყნის მთავარი ქალაქია!“ (რამიშვილი, 2000, გვ. 9)), ევროპულ ენებში კი მეორეხარისხოვანისა, როგორც ეს ზემომოყვანილი მაგალითის შუქზე გამოჩნდა. აქედან გამომდინარე, ჩვენ საქმე ამ შემთხვევაში გვაქვს ცნებით ანტონიმებთან. ამ მხრივ, საინტერესოა 1985 წლის ოქტომბერში ავსტრიის ქალაქ გრაცში ჩატარებული მეორე სოციოლინგვისტური სიმპოზიუმის პრეამბულა. აღსანიშნავია, რომ სიმპოზიუმში სწო-

რედ დედაენის პრობლემატიკას ეხებოდა. პრობლემის სირთულიდან გამომდინარე, პრემბულაში დასმულია შემდეგი შეკითხვა: „იქნებ, საერთოდ არ არსებობს ის, რასაც „დედაენას“ [mother-tongue] ვუნოდებთ?“ (დენისონი, 1986, გვ. 6). ამ შეკითხვის ქართული თარგმანი, ცხადია, ძალზე უცნაურად ჟღერს; მაგრამ ისიც ხომ ცხადია, რომ სიტყვათა ახალი მნიშვნელობების წარმოქმნა მოტივირებულია ენაში მანამდე არსებული, რელევანტური მნიშვნელობებით; მაშასადამე, ამ შემთხვევაში ქართულში პოვნური მოდელების სისტემა არ არის თავსებადი მასთან, ერთი შეხედვით, პარალელურ ევროპულ ლინგვისტურ და კოგნიტიურ რეალიებთან. დაბოლოს, თუ კიდევ ერთხელ გავიხსენებთ ზემოგანხილულ იდეალიზებულ კოგნიტიურ მოდელსა და მისგან გამომდინარე პროტოტიპულ ეფექტებს, მაშინ განსხვავებები უფრო თვალსაჩინო გახდება ისეთი მაგალითის შემხედვარე, როგორცაა step-tongue (გუპტა, 1994); როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ინგლისურში გვაქვს mother tongue ‘დედაენა’, რომელიც უფრო ‘დედის ენა’-ს ნიშნავს, ვიდრე ‘დედაენას’: აქედან გამომდინარე, მივიღეთ ინგლისურისათვის სავსებით ბუნებრივი სიტყვანარმოებითი ნეოლოგიზმი (და, შესაბამისად, ცნებითი მეტაფორა, როგორც იდეალიზებული კოგნიტიური მოდელის პროტოტიპული ეფექტი) step-tongue ზედმინ. *‘დედინაცვალი ენა’.

წარმოდგენილი მსჯელობა ააშკარავებს იმას, რომ არსებობს ისეთი ენობრივად სპეციფიკური მოდელები (ამ შემთხვევაში ცნებითი მეტაფორები), რომლებიც კოგნიტიურ და, აქედან გამომდინარე, არა მარტო კულტურული, არამედ საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ფასეულობების სისტემებსაც კი ქმნიან. ამ დებულების მართებულობას ადასტურებს ჩვენი შემდგომი მასალა, რომელიც კვლავაც სიტყვა **დედა**’ს კოგნიტიურ დიაპაზონს წარმოგვიჩენს.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, იმ პრინციპს, რომ მსაზღვრელი **დედა** სისტემებზე ანიჭებს „მთავარის, ძირითადის, არსებითის, საფუძველთდამდების“ მნიშვნელობას სხვადასხვა ცნებას, კვლავაც პროდუქტიული ხასიათი აქვს. ამის გამოვლინებაა თანამედროვე ზეპირ თუ წერიტ მეტყველებაში ხმარებული (თუმცა ლექსიკოგრაფიულად აქამდე დაუფიქსირებელი) **დედაეკლესია**, **დედატაძარი**, **დედაუნივერსი-**

ტეტი, დედამდინარე (შდრ. გერმ. Vater Rhein ‘მამა რაინი’), **დედაქუჩა, დედახე** (ცენტრალური, საყრდენი მორი ტივის კონსტრუქციამი) და მსგავსი მაგალითები. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ სემანტიკური კომპონენტი „საწყისი, სათავე“ კვლავაც ცოცხალია ამ სიტყვის მნიშვნელობაში; იგი კვლავაც კოგნიტოაქტიური ელემენტია ცნებითი მეტაფორიზაციის თვალსაზრისით. ის ფაქტი, რომ იგი **დედა**’ს თავდაპირველ მნიშვნელობაში აღდგება, საცნაური ხდება შემდეგის საფუძველზე:

(12) **დედანი** „1. თავდაპირველი ტექსტი, საიდანაც პირი გადააქვთ (გადანერით ან გადაბეჭდვით) ან რომლის მიხედვითაც აწყობენ (სტამბაში) — ძირითადი ტექსტი, ორიგინალი. [...] 2. იმ ენაზე დაწერილი, რომელზედაც შეიქმნა, — ორიგინალი (ტექსტი)“ (ქეგლ, 1953, სვ. 1120).

ღირსსაცნობია, რომ ამ სიტყვის ძველქართული ფორმაა

დედა „დედანი: „დაინერა... დ ე დ ი ს ა გ ა ნ საბა-წმიდისა“ H-1741,297r; „რომელ დ ე დ ა ს ა ეწერა, მე იგი დამინერია“ იქვე, 281r“ (აბულაძე, 1973, გვ. 138).

ბუნებრივია, რომ ზემოაღნიშნულთან შედარებაც კი საჩოთიროა შემდეგი ფაქტისა: ინგლისურ ენაში ქალთა სემანტიკური დაკნინება იმ დონემდეც კი იყო მისული, რომ „სიტყვა *mother* ‘დედა’ გამოიყენებოდა საროსკიპოს მეპატრონე ქალის აღსანიშნავად [...] მეჩვიდმეტე საუკუნეში“ (შულცი, 1975, გვ. 66).

ღირსსაცნობია აგრეთვე ისიც, რომ ქართულში **დედა** შორისდებულის ფუნქციითაც იხმარება და ამ შემთხვევაში იგი თავისუფლად ჩაენაცვლება **ღმერთო**’ს:

(13ა) დედა, ეს რა დამემართა?!

(13ბ) ღმერთო, ეს რა დამემართა?!

ნიშანდობლივია, რომ როგორც (13ა), ისე (13ბ) ინგლისურად ერთნაირად ითარგმნება: God, what has happened to me?! (კიკვიძე, 1999, გვ. 145).

რაც შეეხება კიდევ ერთ მკვეთრად კონტრასტულ განსხვავებას ქართულსა და ევროპულ ენებს შორის, განსაკუთრებით სიტყვა **დედა**’სთან მიმართებაში, აქ უნდა დავიმომოთ უაღრესად თვალსაჩინო მაგალითი, რომელშიც **დედა** მსაზღვრელი კი აღარაა, არამედ საზღვრულია (ეს ფაქტორი თითქოს უფრო უნდა ზღუდავდეს ამ სიტყვის არაპირდაპირი მნიშვნელობით გამოყენების ალბათობას):

(14) **გუთნის-დედა** „მინის მუშა, რომელიც ხვნის დროს გუთანს მისდევდა უკან და ხელით აწესრიგებდა მის გეზს, ხვნის სიღრმეს, ბელტის სიგანესა და სხვ. *კაი გუთნის-დედითა გუთანს არ გაუჭირდებო* (**ხალხ.**). *გუთნის-დედა თუ კარგია, მეხრეს მაშინ უხარიაო* (**ხალხ.**). *გამარჯვებულმა გუთანმა სამოცი კვალი მოხნაო, ან ხარმა როგორ შეძლო, ან გუთნის-დედამ რა ქნაო* (**ხალხ.**). *ფრთას აუწიე, სახნისსაც უმარჯვე, გუთნის-დედაო* (**რ. ერისთ.**)“ (ქეგლ, 1951, სვ. 1496).

გუთნის-დედობა „გუთნის-დედის მოვალეობა, გუთნის-დედად ყოფნა“ (იქვე).

მიუხედავად დასავლურ გენდერლინგვისტიკაში მიღებული ზემოაღნიშნული ზოგიერთი დებულებისა და მიუხედავად იმისა, რომ გუთნისდედობა ტრადიციულად მამაკაცთა საქმიანობის სფეროში შედის, ეს სიტყვა არანაირად არ უქმნის გენდერული ასიმეტრიის ერთ-ერთი მაგალითის შთაბეჭდილებას ქართულ ენაზე მეტყველ და მოაზროვნე პიროვნებას.

გ. რამიშვილი სამართლიანად აღნიშნავს: „ენა არ არის „კულტურის სარკე“, არამედ კულტურული შემოქმედების ერთ-ერთი აუცილებელი წინაპირობაა. იგი „შეჭრილია“ მთელს კულტურაში და ზოგჯერ მისი ზოგიერთი ფორმის შესაძირკვლევადც გვევლინება“ (რამიშვილი, 2000, გვ. 10). ზემომოყვანილი ცნებითი მეტაფორები რამიშვილის მიერ ხსე-

ნებული მესაძირკვლეობის გამომვლენი მკაფიო მაგალითებია. რაც მთავარია, ისინი წარმოაჩენენ დედაენაზე მოლაპარაკეთა ენობრივი ქმნადობის უნარს, იმ ქმნადობისა, რომლის შედეგიც განპირობებულია როგორც მოცემული ენის იმანენტური თავისებურებებით, ასევე მოცემული კულტურისათვის რელევანტური მოდელებით, სოციოლინგვისტურადაც და კოგნიტიურადაც. ენობრივი ფასეულობანი წარმოაჩენს ჩვენს კულტურულ ფასეულობებს, მათ, რომლებიც თაობებიდან თაობებზე გადასულა; ეს თაობები კი არა მარტო საზრდოობენ ამ ფასეულობებით, არამედ ავითარებენ კიდევ მათ. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ისინი იყვნენ და არიან იმდენად მნიშვნელოვანი სასიცოცხლო ძალისა, რომ მათი შემდგომი გავრცობა-განვითარება აბსოლუტურად კანონზომიერი და ბუნებრივი პროცესია. ენაში ამგვარი მეტაფორების მოშლა კი მოასწავებს შემეცნების კრიზისს. სწორედ ამიტომ არიან ისინი მსოფლხედვითი ღირებულების მქონე.

განხილულმა საკითხმა ნათელი მოჰფინა იმ აუცილებლობას, რომ ენა არ უნდა მივიჩნიოთ ოდენ საკომუნიკაციო კოდად; ეს რომ ასე ყოფილიყო, მაშინ ისინი გლობალიზაციის პროცესში მხოლოდ ობიექტების როლში მოგვევლინებოდნენ, მაშინ როცა, როგორც უკვე წარმოჩნდა, ისინი სუბიექტების ამპლუაში მოქმედებენ და პრინციპულად გამორჩეული წვლილი შეაქვთ ეროვნული იდენტობის დადგინებისა და დამკვიდრების საქმეში.

თავისთავად ცხადი ხდება, თუ რა მიზნით ამახვილებდა ყურადღებას ამ საკითხებზე ილია ჭავჭავაძე. ისიც აშკარაა, რომ მისი „პატარა საუბარი“ დღესაც კი დიდი და ფართო ჰორიზონტებისაკენ მიჰყრობილ მზერას წარმოადგენს.

დასკვნის მაგიერ

წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ ვეცადეთ, „ივერიის“ სხვადასხვა ნომრიდან ამოგვეკვრიბა და გაგვეხილა ის პუბლიკაციები, რომლებშიც ურთიერთდაკავშირებული იქნებოდა ენის, გენდერისა და ნაციონალური იდენტობის წრთობის საკითხები. რაც მთავარია, ასეთი პუბლიკაციები აღმოჩნდა, ხოლო მათმა ანალიზმა რამდენიმე ღირსსაცნობი შედეგიც მოგვცა. დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ „ივერია“ უაღრესად პროდუქტიული რესურსი გამოდგა საკითხთა თვით ამგვარი აგლომერატის თვალსაზრისითაც კი; შესაბამისად, არც ის იქნება გასაკვირი, თუ ვიტყვით, რომ აღნიშნული რესურსი ამონურული არ გახლავთ. ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ პრობლემატიკის ამგვარმა დაჯგუფებამ და გაანალიზებამ წარმოაჩინა ზოგიერთი ისეთი ასპექტი, რომლებზეც აქამდე არ ყოფილა ყურადღება მიქცეული; ამის გარდა, საგულისხმოა კიდევ ერთი ასპექტი: განხორციელებული კვლევა დასტურია იმისა, რომ აღნიშნული პრობლემატიკა მეცნიერულად ღირებულია და სერიოზული სამომავლო პერსპექტივებიც უჩანს.

ნათქვამისათვის მეტი სიცხადის მისანიჭებლად ვნახოთ, რა აქტუალური საკვლევი პრობლემატიკა იგულისხმება ქართულ გენდერლინგვისტიკაში მსოფლიოში არსებული გამოცდილების შუქზე:

- როგორ მეტყველებენ ქალები და მამაკაცები სხვადასხვა გარემოში (სოციოლინგვისტიკური და ეთნოლინგვისტიკური ასპექტები). რა თქმა უნდა, არსებობს რამდენიმე ეთნოგრაფიული ნაშრომი, რომლებშიც ვხვდებით გარკვეულ დაკვირვებებს სხვადასხვა სქესის წარმომადგენელთა ნაირგვარი სამეტყველო ქცევის შესახებ, თუმცა აქ, რასაკვირველია, არ არის გამოყენებული გენდერის ცნება და შესაბამისი ცნებითი და ტერმინოლოგიური აპარატი. ღირსსაცნობია, რომ გერმანელმა მკვლევარმა ჰელგა კოტჰოფმა რამდენიმე ნაშრომი უძღვნა საქართველოში გავრცელებულ სადღეგრძელოების თქმისა და სამგლოვიარო ტრადიციებს, რომლებშიც ყურადღება გამახვილებული იყო გენდერის,

ემოციისა და კულტურის ურთიერთმიმართებაზე; აქ კი ავტორმა შრომის გარკვეული, გენდერული დაყოფის პრინციპიც კი აღმოაჩინა (კოტჭოფი, 1995; 2001; იხ. აგრეთვე რეცენზია: კიკვიძე, 2003). ავტორის ეთნომეთოდოლოგიური მიდგომა საკმაოდ ეფექტურია, თუმცა ეს მხოლოდ ზღვაში ნვეთია იმასთან შედარებით, რაც ჯერ კიდევ საკვლევია;

•• ქალთა და მამაკაცთა მიმართვის ფორმების გენდერული ასპექტი. სხვათა შორის, ქართულ ენათმეცნიერებაში მიმართვის ფორმებს მნიშვნელოვანი ყურადღება აქვს დათმობილი, თუმცა სპეციფიკური გენდერული ფაქტორის გაუთვალისწინებლად. ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს საკითხად მიგვაჩნია კავკასიის მთიანეთში ჯერ კიდევ შემორჩენილი წესი რძლების მხრიდან ქმრის ნათესავების სახელების ტაბუირებისა; გამორჩეულად საინტერესოა ისიც, რომ არსებობს ერთგვარი გარდამავალი ზონები, რომელთა ფარგლებში უკვე გაჩენილია ტენდენცია ამგვარი ტაბუირების თანდათანობითი გაქრობისა, რაც უაღრესად ფასეული სოციოლინგვისტური და ეთნოლინგვისტური მასალის მომცემი და გამომვლენია. ჩვენი აზრით, ჩვენში უკვე არსებულ და გამოქვეყნებულ ეთნოგრაფიულ მონაცემებს აუცილებლად უნდა გაუკეთდეს სათანადო გენდერული ექსპერტიზა, რამაც გამორჩეულად მნიშვნელოვანი კანონზომიერებები უნდა წარმოაჩინოს, როგორც ეს დაადასტურა შ. აფრიდონიძის ნაშრომმა (აფრიდონიძე, 2002)

••• როგორ არიან წარმოდგენილი ენაში ქალები და მამაკაცები (ქალთა და მამაკაცთა აღმნიშვნელი სიტყვები, სქესობრივი თანამიმდევრობის პრობლემა რეფერენციაში, ფარული სქესი და ა.შ.). ყოველთვის, როდესაც აღნიშნული საკითხი გამოდის წინა პლანზე, ენობრივი სექსიზმის პრობლემა ყველაზე აქტუალურად წარმოგვიდგება. იმის მიუხედავად, თუ რამდენად შეესაბამება ეს მიდგომა სინამდვილეს, არსებობს ამგვარი დებულებების უნივერსალიზაციის ცდები, რასაც, როგორც ზემოთ გამოჩნდა, ემპირიული საფუძველი ყოველთვის არ მოეპოვება.

რაც შეეხება ფარული სქესის საკითხს, იგი ჯერაც შეუსწავლელია ქართველურ ენებში;

•••• რა დევს ქალთა და მამაკაცთა სახელებში? აღნიშნულმა შეიძლება მოიცვას ონომასტიკის გენდერული ასპექ-

ტით კვლევასთან დაკავშირებული პრობლემატიკა. ამ მხრივ, ღირსსაცნობია რ. ქურდაძის რამდენიმე ნაშრომი (2001; 2002);

••••• ქალთა და მამაკაცთა სახეები ქართულ პარემიებში;

••••••• ქალები და მამაკაცები საქართველოში არსებული ენობრივი სიტუაციის მატრიცაში (წარსულის სხვადასხვა პერიოდისა და დღევანდელი ვითარების ქრილში). ეს უკანასკნელი ყველაზე მოცულობითი საკითხია, რადგანაც იგი გულისხმობს როგორც სინქრონიული, ისე დიაქრონიული პერსპექტივების განხილვას, როგორც მიკრო-, ასევე მაკროსოციოლინგვისტიკური მიდგომების გათვალისწინებას, რის გამოც ზემოთ ჩამოთვლილი ყველა საკითხი შეიძლება მის ფარგლებში მოვაქციოთ.

ვერ ვიტყვით, რომ წარმოდგენილი ჩამონათვალი ამომწურავია, თუმცა ისიც აშკარაა, საკითხთა რა ფართო წრეს მოიცავს აღნიშნული სფერო.

ჩვენ მიერ „ივერიის“ პუბლიკაციების მიხედვით დამუშავებულმა მასალამ ცხადყო, რომ ნაციონალური იდენტობის წრთობის პროცესისა და გენდერის საკითხების კვლევა უაღრესად ფასეულ შედეგებს გვპირდება და, რომ ისინი რელევანტურია როგორც ნაციონალური იდენტობის წრთობის პროცესის, ასევე ენისა და გენდერის შესწავლის თვალსაზრისით.

ლიტერატურა

აბულაძე, 1973 — ი. აბულაძე, *ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები)*. თბილისი: მეცნიერება, 1973.

ანდერმარი და სხვ., 1997 — Andermahr, S., Lovell, T., Wolkowitz, C. (eds.). *A Concise Glossary of Feminist Theory*. London: Edward Arnold, 1997.

აფრიდონიძე, 2002 — შ. აფრიდონიძე, ცოლ-ქმრის ურთიერთმიმართვებისა და ერთმანეთის მოხსენიების ქართული ტრადიციები. *საენათმეცნიერო ძიებანი*, XII. თბილისი, 2002: 3-10.

ბროკი და სხვ., 1995 — Broch, I., Bull, T., Swan, T. Language and gender research in Nordic countries – the state of the art. *NORDLYD, Tromsø University Working Papers on Language and Linguistics*, 23, 1995: 51-61.

გასტერი, 1969 — Gaster, Th. H. *Myth, legend and custom in the Old Testament:: A comparative study with chapters from Sir James G. Frazer's Folklore in the Old Testament*. London: Gerald Duckworth, 1969.

გაფრინდაშვილი, 2005 — ლ. გაფრინდაშვილი, „დედა-თა კითხვა“ და/თუ „ქალთა საკითხი“ საქართველოში. *გენდერი, კულტურა, თანამედროვეობა*. თბილისი: დობერა, 2005.

გინეკენი, 1934 — Ginneken, J. v. Mannen en vrouwentaal. *Onze taaltuin*, No 3, 1934: 289-292.

გუპტა, 1994 — Gupta, A. F. *The step-tongue: Children's English in Singapore*. Clevedon: Multilingual Matters, 1994.

დენისონი, 1986 — Denison, N. Introduction. *Grazer Linguistischen Studien*, 27, 1985: 5-13.

დიაკონოვი, 1980 — Дьяконов И. М. Вавилонская филология (III-I тыс. до н. э.). *История лингвистических учений. Древний мир*. Москва: Наука, 1980: 17-37.

თანენი, 1991 — Tannen, D. *You Just Don't Understand: Women and men in conversation*. London: Virago, 1991.

თორნი და ჰენლი, 1975 — Thorne, B. & Henley, N. Difference and dominance: an overview of language, gender, and society. *Language and Sex: Difference and Dominance*, ed. by Thorne, B. & N. Henley. Rowley, Mass.: Newbury House, 1975: 5-42.

იაგულო, 1979 — Yaguello, M. *Les mots et les femmes: Essay d'approche socio-linguistique de la condition feminine*. Paris: Payot, 1979.

იაკობსენი, 1912 — Jakobsen, L. *Kvinde og Mand. En Sprogstudie fra Dansk Middelalder*. København & Kristiania: Gyldendal, 1912.

იესპერსენი, 1922 — Jespersen, O. *Language: Its nature, development and origin*. London: George Allen & Unwin, 1964.

იესპერსენი, 1941 — Jespersen, O. *Sproget, Barnet, Kvinden, Slægten*. København: Gyldendal, 1941.

იკინსი და იკინსი, 1978 — Eakins, B. W. & Eakins, R. G. *Sex Differences in Human Communication*. Boston: Houghton Mifflin, 1978.

კიკვიძე, 1999 — Kikvidze, Z. Visible women in language: the case of Georgian. *Working Papers* 47; Dept. of Linguistics, Lund University, 1999: 141-147.

კიკვიძე, 2003 — Kikvidze, Z. Speaking Gender, Doing Gender. Review of Bettina Baron and Helga Kotthoff, eds. *Gender in Interaction: Perspectives on Femininity and Masculinity in Ethnography and Discourse*. In H-Gender-MidEast, H-Net Reviews, March, 2003. URL:

<http://www.hnet.msu.edu/reviews/showrev.cg?path=29721051831188>

კოტჰოფი, 1995 — Kotthoff, H. The social semiotics of Georgian toast performances: Oral genre as cultural activity. *Journal of Pragmatics*, 24, 1995: 353-380.

კირილინა, 1999 — Кирилина А. В. *Гендер: лингвистические аспекты*. Москва: Издательство “Институт социологии РАН”, 1999.

კირილინა, 2002 — Кирилина А. В. Проблемы гендерного подхода в изучении межкультурной коммуникации. *Гендер как интрига познания (Алманах: Пилотный выпуск)*:

Гендерные исследования в лингвистике, в литературоведении и теории коммуникации. Москва: Рудомино, 2002: 20-27.

კოტჰოფი, 2001 — Kotthoff, H. Gender, emotion, and poeticity in Georgian mourning rituals. In Baron, B. & Kotthoff, H. (eds.). *Gender in Interaction: perspectives on femininity and masculinity in ethnography and discourse.* Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001. (Pragmatics & Beyond, New Series, v. 93): 283-327.

ლამბერტი, 1938 — ა. ლამბერტი, *სამეგრელოს აღწერა.* თბილისი: ფედერაცია, 1938.

ლეიკოფი, 1975 — Lakoff, R. T. *Language and woman's place.* New York: Harper & Row, 1975.

ლეიკოფი, 1987 — Lakoff, G. *Women, Fire, and Dangerous Things: What categories reveal about the mind.* Chicago: Chicago University Press, 1987.

ლეიკოფი და ჯონსონი, 1980 — Lakoff, G. & Johnson, M. *Metaphors we live by.* Chicago: Chicago University Press, 1980.

მალცი და ბორკერი, 1982 — Maltz, D. & Borker, R. A cultural approach to male-female miscommunication. *Language and Social Identity.* Ed. by J. Gumperz. New York: Cambridge University Press, 1982: 196-216.

მაჩაბელი, 2002 — კ. მაჩაბელი, ქართველი ქალის ისტორიული როლი. *გენდერული პრობლემატიკა საქართველოში.* თბილისი: ქალთა განათლებისა და ინფორმაციის საერთაშორისო ცენტრი, 2002: 3-8.

მესეგერი, 1977 — Meseguer, A. G. *Lenguaje i discriminación sexual.* Madrid: Editorial Cuadernos Para el Dialogo, 1977.

მილერი და სვიფტი, 1975 — Miller, C. & Swift, K. *Words and women.* New York: Doubleday, 1975.

ობოლაძე, 1990 — უ. ობოლაძე, *დედათა საქმე ანუ ქალთა საკითხი ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში.* თბილისი: თსუ გამომცემლობა, 1990.

პუში, 1984 — Pusch, L. F. *Das Deutsche als Männersprache.* Frankfurt am M.: Suhrkamp, 1984.

რამიშვილი, 2000 — გ. რამიშვილი, *დედაენის თეორია. დედაენა, მისი ფუნქციები და მისი სწავლება*. თბილისი: ქრონოგრაფი, 2000.

რიაბოვი, 2001 — Рябов О. В. «*Матушка-Русь*». *Опыт гендерного анализа поисков национальной идентичности России в отечественной и западной историософии*. Москва: Ладомир, 2001.

რიენი, 1976 — Ryen, E. *Språk og kjønn*. Oslo: Novus, 1976.

სარჯველაძე, 1995 — ზ. სარჯველაძე, *ძველი ქართული ენის ლექსიკონი*. თბილისი: თსუ გამომცემლობა, 1995.

სახოკია, 1979 — თ. სახოკია, *ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი*. თბილისი: მერანი, 1979.

სედერშოლდი, 1900 — Cederschöld, G. *Om kvinnospråk och andra ämnen*. Lund: Gleerup, 1900.

სეპირი, 1929 — Sapir, E. Male and female forms of speech in Yana. *Donum Natalicium Schrijnen*. Ed. by S. W. J. Teeuwen. Nijmegen: Dekker & Van de Vegt, 1929: 79-85.

სიხარულიძე, 2002 — ქ. სიხარულიძე, კავკასიური მიო-ლოგიური წარმოდგენების სისტემატიზაციისათვის. *ქუთაისური საუბრები*, IX. ქუთაისი: ქსუ გამომცემლობა, 2002: 57-59.

სმითი, 2004 — ე. დ. სმითი, *ნაციონალიზმი. თეორია, იდეოლოგია, ისტორია*. თბილისი: არტანუჯი, 2004.

სუარდიასი, 2002 — Suardiaz, D. E. *El sexismo en la lengua española*. Zaragoza: Libros Portico, 2002.

ტეილორი, 2003 — Taylor, J. R. *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

ფერფი, 1944 — Furfey, P. Men's and women's language. *The American Catholic Sociological Review*, 5, 1944: 218-223.

ფლენერი, 1946 — Flannery, R. Men's and women's speech in Gros Ventre. *International Journal of American Linguistics*, 12, 1946: 133-135.

ქაფიაშვილი, 1985 — ქაფიაშვილი, ი. ძველი ქართველი მნიგნობარი ქალები. *ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში*, 1, 1985.

ქეგლ, 1951 — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, რვატომეული, ტ. II. თბილისი: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1951.

ქეგლ, 1953 — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, რვატომეული, ტ. III. თბილისი: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1953.

ქურდაძე, 2001 — რ. ქურდაძე, ენისა და გენდერის პრობლემა ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში. *საენათმეცნიერო ძიებანი*, XIII. თბილისი, 2001: 282-291.

ქურდაძე, 2002 — Kurdadze, R. Problems of Gender and Language in Modern Georgian and Georgian Dialects. *Book of Abstracts. Second International Gender and Language Association Conference*. Lancaster, 2002: 46.

ლამბაშიძე, 1988 — რ. ლამბაშიძე, ქართული ენის ინგილოური კილოს ლექსიკონი. თბილისი: განათლება, 1988.

ლლონტი, 1984 — ალ. ლლონტი, ქართულ კილო-თემათა სიტყვის კონა. თბილისი: განათლება, 1984.

შულცი, 1975 — Schulz, M. R. The Semantic Derogation of Woman. *Language and Sex: Difference and Dominance*. Ed. by Thorne, B. & N. Henley. Rowley, Mass.: Newbury House, 1975: 64-75.

ჩამბერსი, 1995 — Chambers, J. K. *Sociolinguistic Theory. Linguistic Variation and its Social Significance*. Oxford: Basil Blackwell, 1995.

ჩომსკი, 1957 — Chomsky, N. *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton de Gruyter, 1957.

ჩუჩინ-რუსოვი, 2001 — Чучин-Русов А. Е. Гендерные аспекты культуры. *Женщина в обществе: мифы и реалии. Сборник статей*. Москва: Информация – XXI век, 2001: 58-71.

ციმერმანი და უესტი, 1975 — Zimmerman, D. & West, C. Sex roles, interruptions and silences in conversation. *Language and Sex: Difference and Dominance*. Ed. by Thorne, B. & N. Henley. Rowley, Mass.: Newbury House, 1975: 105-129.

ხაზარაძე, 2002 — ნ. ხაზარაძე, ქალი და მნიგნობრობა ძველ საქართველოში. *გენდერული პრობლემატიკა საქართველოში*. თბილისი: ქალთა განათლებისა და ინფორმაციის საერთაშორისო ცენტრი, 2002: 9-16.

ჯორბენაძე, 1997 — ბ. ჯორბენაძე, *ენა და კულტურა*. თბილისი: ქართული ენა, 1997.

ჰაასი, 1944 — Haas, M. Men's and women's speech in Koasati. *Language*, 20, 1944: 142-149.

ჰაუგენი, 1991 — Haugen, E. The "mother tongue". *The Influence of Language on Culture and Thought*. Ed. by R. L. Cooper & B. Spolsky. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 1991: 75-84.

ჰეგელი, 1977 — Гегель Г.-В. *Энциклопедия философских наук, том 3 (Философия духа)*. Москва: Советская энциклопедия, 1977.

ჰერდერი, 1966 — Herder, J. G. [1772] *On the Origin of Language*. Trans. by Alexander Gode. New York: Ungar, 1966.

ჰოლმბერგი და ნორდენსტამი, 1995 — Holmberg, P. & K. Nordenstam (eds). *Language and Gender. Case Studies from a Swedish Seminar*. Göteborg: Göteborgs Universitet, 1995.

ჰუმბოლდტი, 1984 — Гумбольдт В. фон, Лаций и Эллада. Гумбольдт В. фон, *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Радуга, 1984: 303-306.

ს ა ქ ი ე ბ ე ლ ი

აფრიდონიძე, შ. — 68, 70, 76

გასტერი, თ — 58, 70

გენდერი — 5, 6, 7, 13, 14, 15, 17, 21, 23, 34, 37, 43, 53,
54, 67, 69, 70, 74

გენდერლექტური — 17, 76

გენდერლინგვისტიკა — 21, 53, 54, 65, 67

გენდეროლოგია — 21, 26

გენდერული — 6, 7, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 23, 26, 27, 28,
33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 44, 47, 60, 65, 68,
72, 74

გინეკენი, იაკობუს ვან — 17, 70

დედაენა — 41, 51, 60, 61, 62, 63, 66, 73

დეფიციტის მოდელი — 19

დომინანტობის მოდელი — 20

ენა — 13, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 29

ენათმეცნიერება — 48, 68, 76

ენობრივი — 6, 7, 15, 38, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 51, 52, 54,
66, 68, 69

ენჭედუანა — 43

იაკობსენი, ლის — 17, 71

იდენტობა — 45

იესპერსენი, ოტო — 16, 71

„ივერია“ — 5, 6, 9, 11, 23, 40, 67

კატეგორიზაცია — 7, 48, 51

კირილინა, ა. — 17, 18, 60, 71

კულტურული სხვაობის მოდელი — 20

ლამბერტი, არქანჯელო — 44

ლეიკოფი, რ. — 18, 20, 28, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 72

ლინგვისტიკა — 18, 22, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 65

ლინგვონიმი — 45

მაუთნერი, ფ. — 17

მეტაფორის — 52, 60

ნაცია — 39, 45

ნაციონალიზმი — 5, 6, 11, 37, 45, 73

ობოლადე, უ. — 41, 72

რამიშვილი, გ. — 62, 65, 73

საზოგადოება — 7, 13, 15, 18, 20, 24, 25, 28, 45, 49

სედერშოლდი, გუსტავ — 16, 73

სეპირი, ედუარდ — 17, 73

სექსიზმი — 19, 68

სიხარულიძე, ქ. — 59, 73

სმითი, ენტონი დევიდ — 11, 38, 39, 40, 44, 45, 73

სქესი — 13, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 37, 43, 46, 54, 60, 67,
68

სქესობრივი — 14, 15, 60, 68

უნივერსალიზაცია. — 21

ფემინიზმი — 21, 22

ფემინისტური — 18, 19

ფერფი, პ. — 17, 73

ფლენერი, რ. — 17, 73

ქურდაძე, რ. — 74

ჩომსკი, ნ. — 48, 49, 51, 74

ჭავჭავაძე, ილია — 35, 36, 37, 40, 47, 66

ჯორბენაძე, ბესარიონ — 49, 75

ჰაასი, მ. — 17, 75

ჰერდერი, იოჰან გოტფრიდ — 75

ჰუმბოლდტი, ვილჰელმ ფონ — 46, 75

Zaal Kikvidze

**LANGUAGE,
GENDER
and
NATIONALISM**

**Tbilisi
Universal 2011**

CONTENTS

Foreword	9
Introduction	11
Language, Gender, Society: Overview of problems.....	13
In search of gender markers of Georgian national identity through the pages of <i>Iveria</i>	23
Issues of gender equality	23
Issues of women’s education	34
Nationalist issues of women’s case	39
Ilia Chavchavadze’s <i>Small Talk</i> and its great and wide horizons	45
Linguistic worldview and Idealized Cognirive Models ...	45
Language and categorization.....	48
Words for mother and their worldview spectrum	53
Concluding remarks.....	67
References	70
Index	76
Summary in English	82

Language, Gender and Nationalism

Summary

The present book is an outcome of the author's involvement in the project "Printed Media and the Georgian National Identity Shaping Process: Ilia's *Iveria*," funded by Shota Rustaveli National Science Foundation.

On the one hand, it is rather easy to recognize the role of Ilia Chavchavadze and his *Iveria* in the process of Georgian national identity forging; however, on the other, it is a quite difficult job to grasp and demonstrate how the process went on, what were the unique and universal properties characteristic of it. The above mentioned project, initiated and realized by four Georgian scholars, was not designed as a unity of easy tasks for its authors. We had very serious intentions. It is noteworthy that we, the authors, were not going to work in "the theoretical vacuum," as it sometimes happens while tackling similar issues. With respect to this, we found A. D. Smith's works, dealing with the essence of nationalism, its nucleus doctrines, and numerous and versatile aspects, very productive for us. That was the factor which determined that outcomes of our work complied with the framework peculiar to scholarly discourse.

National identity forging is a multi-faceted, multi-aspectual and multi-dimensional process. The present book deals with linguistic and gender aspects, their occurrence, their essence, peculiarities in the process of Georgian national identity forging. Detection and observation of the aspects in point were as possible as the *Iveria* publications allowed. It is noteworthy that the structure of the book has been conditioned by the content and epistemic horizons of those publications.

The notion of gender, as a socio-cultural phenomenon, should have initially excluded the above mentioned universalizations. Gender Studies demonstrate that, in the development of a human, as a social being, not biological sex, but cultural values play a crucial role. With regards to a setting and an actual social situation, culture selects one set of human characteristics and suppresses other ones, not corresponding to its existence. Therefore, a woman becomes feminine, while a man becomes masculine, and this can be achieved as a result of the acquisition of the standards of behavior acceptable for his/her gender in a given culture. Language is the one that expresses, accumulates, regenerates, and actualizes a nation's spiritual values. Obviously enough, the factor of language is of the most decisive in reflecting and qualifying of gender differences. The consideration of this fact will help find an answer to the following question: why did not Gender Studies develop in Georgia? Remember what caused its development in Western countries: socio-political and linguistic factors. There was no background for feminism to flourish, and, hence, it did not appear. As for linguistic features, Georgian belongs to the number of languages, the characteristics of which (together with salient parallels) do not support many stereotypic provisions having been accepted in Western Language and Gender Studies. However, these peculiarities still have to be described and studied.

As it has already been noted, Language and Gender Studies posed the problem of women's and men's referential patterns in language. Naturally enough, the existing notions are most closely associated with established gender stereotypes in a corresponding culture; language should be viewed as the necessary constituent of culture. It is true that language only partially reflects the societal reality, however, as a matter of fact, vocabulary, metaphors, semantic or semanticized linguistic realia make up an appropriate systems of concepts, in which we, the speaker of a language, are rooted with our cognition. Therefore, certain *preferences* occurring in language become societal ones. In any case, the validity of this provision was proved with the analysis of terms of address. Gender too, with its specific features, provides a plethora of instances indicating to the mutual influences of language and culture. In Western Language and Gender Studies, there is an almost unarguable principle, that,

whenever women's and men's linguistic representation is concerned, there are the following conditions provided by the genders' linguistic portraits: 'male as norm' and 'female as secondary.'

Irrespective of the fact whether either the concept and/or term gender or some other equivalent existed or not, the problems, presently referred to as gender-related, have always been recognized and discussed in the history of human thought. The above said has in a way been associated with gender-related issues of language. As a rule, two periods have been identified with respect to the history of the study of the issues in point:

- 1) **Biological determinism**, starting since the ancient times, comprising non-regular studies with appropriate observations;
- 2) **Gender studies proper**: beginning since the 1960s-70s.

Judging from this approach, the years of the publication of Ilia Chavchavadze's *Iveria* falls upon the the period of biological determinism. From the chronological point of view, this is true, however, if we view the publications addressing gender-related and, specifically, genderlinguistic themes, the the chronological and conceptual frameworks may not coincide. It is noteworthy that, in terms of both quantity and content, *Iveria* provides particularly peculiar data. Such publications abound. The principal peculiarity of the publications lies in the conceptual approach. As a rule, in the above mentioned period of biological determinism, gender issues were discussed with respect of physiological differences, that is, they dealt with women's place. It should be admitted that the situation is the same with regards to, for instance, „On women's education,“ „Mothers' question or women's case,“ and so on.

If one carefully examines the texts under those headlines, it will become clear that they can hardly be termed as biologically determinist; in the discussions of the issues in point, Ilia Chavchavadze applies to socio-cultural and political approaches. It is noteworthy that this was rather rare at that poeriod of time. What is extraordinarily iimportant, Ilia Chavchavadze's considerations are not significant only from the historical point of view, they can contribute to current studies of the issues in question.

Whenever nationalism, as an ideology, is concerned, as a rule, three fundamental ideals have been identified; they vitalize the ideological movement of nationalism; they are: autonomy, national unity, and national identity. The national identity forging process necessarily involves a linguistic ingredient and a plethora of issues associated with it. Whenever the issue of linguistic identity is concerned, it has frequently been stated that in order to achieve this identity it is necessary to ascertain that a given community speak a language different from others. There are cases when there are attempts to artificially generate differences (the most illustrative instances have been the shift of a script and a linguonym. However, if it comes to distinct languages, then it is to view the Humboldtian paradigm concerning differing linguistic worldviews present in every language.

I will address some conceptual peculiarities of Georgian based on the data, collected from the newspaper/magazine (at various periods of time) *Iveria*, published by the outstanding Georgian writer and public figure Ilia Chavchavadze in the 19th-20th centuries. The publications, having appeared on the pages of *Iveria*, dwelt upon almost all characteristic features (Smith 1999) of the national identity forging process in Georgia. It is noteworthy that the said involvement in the process was extraordinarily valuable as far as Georgia was occupied by Russia, and, hence, its immediate links and encounters with the West were blocked. Therefore, he did his best to highlight and enliven almost all previously existing symbols and images having been peculiar to the nation.

It should be admitted that such publications do not abound irrespective of what the editorial stated in the first issue of *Iveria*: “The editorial board will do their best not to miss any of the interesting events of our life” (No 1, 1877). Judging from the above said, women’s issue seemed to be important, but not a primary one. Generally, Ilia Chavchavadze’s *Iveria* has been a medium for portraying and enforcing the process of Georgian national identity forging; hence, women’s and gender-related issues seem to be closely associated with the above mentioned theme.

It is noteworthy that the articles in point tend to focus on women’s negative experiences whenever the scene is laid outside Georgia; for instance, “Women’s Suffrage Rights and the English

Parliament” (No 16, 1877). The article tells about the fact, that in England, 1500 women signed the petition for women’s suffrage, and that their request was rejected by the Parliament.

Another example is the article by Prof. Tarasov “On Women’s Education” (No 9, 1885). It provides numerous cases of women’s disadvantages position in educational matters, even focusing on certain gendered division of labour in this respect.

On the other hand, whenever an article dealt with women’s issues in a Georgian setting, women are rarely represented in disadvantaged positions. For instance, “Historical Pictures” (No 4-5 & No 6, 1882) is the article providing abounding and diverse cases of women’s energetic and positive contribution throughout the Georgian history.

As a rule, any national identity forging process involves the search for unique features of a nation, and some of those features can be linguistic ones. Such features can be of both extra- and intra-linguistic character. This is true with regards to the process in question in Georgia in the late half of the 19th century.

In his short article “A Small Talk” (published in 1898), Ilia Chavchavadze addressed the problem of the reference conventions to women in Georgian. There is a pair of words (**deda-k’aci** [mother-man] ‘woman’ and **mama-k’aci** [father-man] ‘man’) in the language, denoting a woman and a man, respectively. Ilia Chavchavadze argues that the word **deda-k’aci** has unjustly lost the currency, concluding: “I do not think that mother and father are denoted in the same way in any language.” This is the case where the author tries to advance the issue of the conceptual differences of his native languages from the others.

In order to substantiate his claim, Ilia Chavchavadze draws very interesting cases of the cognitive range of the word **deda** ‘mother’ in Georgian; his examples are the following:

deda-azri

[mother-idea]
subject matter

deda-burji

[mother-milestone]
main milestone

deda-ena

[mother-language]

mother tongue

Truly enough, the presented data are “the illustrations of the overt principle (*deda* ‘mother’=main, principal, essential original)” (Kikvidze 2002: 46). It should be noted that the latter example does not seem to be a unique phenomenon for Georgian as far as similar formulae occur in a number of western European languages; however, “there seems no doubt that the first uses of *lingua maternal* were rather more pejorative than favorable” (Haugen 1991: 76). Judging from the conditions of its origin, *mother tongue*, *moedertaal*, *Muttersprache*, etc. were sexist references, as different radically from that of Georgian. However, in the present case, we are dealing with an almost pure coincidence with Georgian and western European languages in terms of both form and meaning.

deda-kalaki

[mother-city]

capital

While in many European languages the word is associated with ‘head’ (*Capital, Hauptstadt, Huvustadt...*), there are cases in which a word for mother is used for referring to a main city; e.g. the said pattern (*mother city*) was common in ancient Greece.

As for an almost one-to-one coincidence with western European languages, I will draw the following example:

deda-mic’a

[mother-earth]

Earth

This coincidence (cf. Eng. *mother earth*, Ger. *Mutter Erde*) seems to originate from the biblical tradition; in the passage “Naked I came from my mother’s womb, and naked I return thither” (Job 1:21), “*thither* must be understood deictically: the speaker points to the earth with the added implication that it is the mother of all men” (Gaster 1960: 786). The said model seems to have given way to

another conceptual metaphor, being identical both in Georgian and western European languages:

deda-buneba

[mother-nature]

Mother Nature

Another conceptual metaphor, that seems to have been derived from the above ones, is as follows:

deda-samšoblo

[mother-homeland]

motherland

Concerning the latter case, it should be noted that, as different from western European languages, there exists no parallel formula like *fatherland* (***mama-samšoblo**); however, there is one that can reveal certain resemblance:

mam-ul-i

1. fatherland

2. estate,

while its parallel form, based on the word for mother, is as follows:

ded-ul-i

one's mother's place of residence before her marriage

Examples abound in the language, differing from those ones having just a very limited number of similar compounds.

The principle, according to which **deda** attributes the meaning of 'main, principal, essential, original' to various notions, is still productive. This is proved with new coinages appearing in both oral and written speech (however, not lexicographically attested so far), such as **dedaek'lesia** (mother-church), **dedauniversit'et'i** (mother-university), **dedamdinare** (mother-river), **dedakuča** (mother-street), **dedaxe** (mother-tree), and the like. This is an indication that the semantic component 'origin, starting point' is still alive in the

meaning of the word in point; it still is a cognito-active element in terms of conceptual metaphorization.

The above discussed conceptual metaphors testify saliently that language is one of the milestones of national culture. It is significant that they represent the ability of linguistic creativity of a native language-speaker, the ability conditioned both by immanent peculiarities of a given language, and by relevant patterns of a given culture sociolinguistically and cognitively. Our linguistic values are our cultural one, the values transcended from generations to generations; and these generations employ these values but also improve them. This means that they are so significantly vital that their improvement and elaboration is an absolutely regular and natural process. The attrition of such metaphors in a language means the crisis of cognition. That is why they are relevant in terms of our worldview.

As I already noted, in order to avoid a certain theoretical vacuum, experts on gender have proposed some universalizations; among those universalizations, I want to refer to the one stating that, for centuries, women have been forcibly distanced from literacy and have been excluded from educational activities at large. Such provisions are regularly drawn in specialist literature in order to illustrate male dominance and gender bias. It should be admitted that this provision does not seem to find supporting evidence in our database. More exactly, the newspaper publications in case demonstrate a twofold attitude; when the situations in other countries are referred to (mostly translated data), women's exclusion from literacy matters are actually confirmed; while, when it comes to the situation in Georgia, authors concentrate upon women's prominent role in the spread of education and literacy throughout the Georgian history. Thus, they have been portrayed both as educated and as educators.

Based on these and other (previous research, mostly with regards to linguistic data) findings, I propose to tackle gender related issues with a view to **relative androcentrism** both in terms of various countries and cultures and of various periods in their histories, as far as gender seems to be a historical category too.

The discussed issue demonstrated the necessity that language should not be viewed merely as just communicative code; if it were, they would appear only as objects in the globalization process, while,

as already shown, they act as subjects, and make significant contribution in establishing of national identity.

In terms of Language and Gender Studies, only the first steps have been made in Georgia. Below I will list some issues that can be relevant in language and gender research in Georgia, indicating what has been done, and what is to be done:

- how women and men speak in various settings (sociolinguistic and ethnolinguistic aspects). Only some ethnographic observations exist commenting on women's and men's differing speech behaviors, though with no reference to the notion of gender. It is noteworthy that the German scholar Helga Kotthoff has written several papers (e.g. Kotthoff 1995, 2001; see also the review: Kikvidze 2003) dealing with the relationship between gender, emotion, and culture in Georgian mourning rituals and in toast performances, discovering a certain kind of a gendered division of labor. Her ethnomethodologic approach is rather effective, leading to many valuable findings. The author has shown that "doing gender" in the cases of mourning and toasting rituals is multi-dimensional. Still, there are a lot of problems awaiting their solutions.

- how women and men are spoken to. The problem of address forms has attracted considerable attention in Georgian linguistics scholarship, though with not much interest to gender-specific cases. Highland parts of the Caucasus have still preserved the habit of tabooing of in-laws' names on the part of a married woman. What is most interesting, there are transitional locales and settings where those tabooing practices tend to vanish, this exposing very peculiar sociolinguistic data. I think that the already existing ethnographic data should undergo gender-based analyses, and this will yield in significant regularities.

- how women and men are represented in the language (words for women and men; sex-preferential order of words and its socio-cultural value; covert gender, etc.). Traditionally, wherever this issue is a case in point, the problem of sexism in language is presented as the most crucial, and this linguistic sexism affects predominantly women. Whether true or not, there have been attempts to universalize these provisions, that is it would have been taken for granted that language is discriminatory towards females by its

character. However, Georgian presents instances not supporting these universalizations. The view that language is anti-feminine and it provides a negative semantic space for women cannot be considered universal, as Georgian is the language which demonstrates the facts far from androcentrism, and the visibility of women is rather favorable for them. The above said can be highlighted with the fixed feminine-preferential word order in Georgian dvandva compounds referring to both sexes. The problem of covert gender has not yet been studied in Georgian and in other Kartvelian languages.

••• what's in women's and men's names? This issue implies the study of naming practices of women and men before and after marriage. It is common knowledge that, around the globe, women abandon their maiden names and take on their husbands' ones. According to the corresponding legislative acts in Georgia, both, women and men, can retain their names after marriage, or take on each other's names. Hence, in Georgia, many married women are still referred to by their maiden names. The problem should be studied with respect to clusters of social, psychological, and geographic, etc. characteristics affecting their choice.

•••• feminine and masculine images in Georgian proverbs and sayings;

••••• women and men in the matrix of the language situation in Georgia (past and present). This problem is the most comprehensive among all, as far as it comprises both diachronic and synchronic sociolinguistic aspects, macro- and micro-sociolinguistic approaches, and the above mentioned issues can also be incorporated within it.

These and other issues have been common in language and gender research in western countries (and not only), and, hence, certain conclusions have already been drawn; though not all of them may have been valid concerning the specific Georgian data.

One would not say that the presented list is exhaustive; however, it is quite obvious that the field in question embraces a rather wide circle of problems. The explored data, retrieved from *Iveria*, showed that the study of the national identity forging process and of gender issues can yield in numerous valuable results, and that they are relevant both in terms of the study of both the national identity forging process and issues of language and gender.

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, ი. ჭავჭავაძის გამზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-17-285-4

9 789941 172854